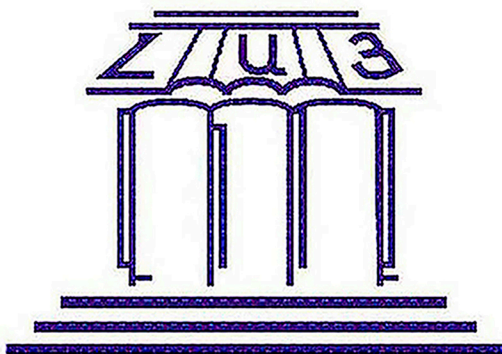

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
նչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

19989

666-1
11-3

ԱՆՈՒՇ

ՇՐՋԱԴԱՐՁ

1 0 3 1

ՄԵՏԼՐԱՏ

ՅԵՐԵՎԱՆ

891.99

Ա-64

Ա. Ն. ՈՒՇ

20 APR 2006

19 NOV 2010

ՇՐՋԱԴԱՐՁԸ

(Վ. Ի. Պ. Ա. Կ)

ՊԵՏԶՐԱՏ

1931

ՅԵՐԵՎԱՆ

Պետերսբուրգի տպարան
Գլավլ. № 6609 (Р)
Պատվեր № 3831
Հրատ. № 1699
Տիրաժ 4000

4611-84

Ժողովը աղմկալից էր: Ներկա յեղողներից ամեն մեկը ցանկանում էր խոսել, ու միանգամից տառնյակ ձեռներ չորս կողմից վերև բարձրացած ձայն էլին խընդրում նախագահից:

Որակարգում դժվար հարցը՝ բերքի հավաքը՝ բուրդին էլ հուզում էր: Զարուհին, վոր առաջին անգամ այսօր ժողովի նախագահ էր ընտրվել, չգիտեր ինչ անել: Տասնյակ մատները նրան շլացնում էլին, գլուխը շշմեցնում: Մեկին նա ձայն էր տալիս, մյուսը գոռում ինչքան ուժը պատում էր՝

— Յես նրանից առաջ եմ ձայն ուղել:

Նախագահ Զարուհին բարկանում էր, հոնքերը կիտում, շրթունքներն ուռցնում, բայց յերբ տեսնում էր, վոր իր բարկութունը վոչ մի ազդեցություն չի թողնում ժողովականների վրա՝ արդեն մեղմ ու հանգիստ յեղանակով ասում էր.

— Համբերիր, հերթը քեզ էլ կհասնի խոսելու: Մի հինգ րոպե լուռ լուռ եմ նորից ժողովը իրար և անցնում:

— Նախագահ, ինձ մի ձայն տուր, — լսվում է մի հաստ ձայն հեռին շարքերից,

— Մի խանդարի, թող խոսքս վերջացնեմ, — բարկանում է Սուրենը:

— Վասիլը սոցիալիզմի դեգերադիր է, ինչպես նրա

անուշը գրել եք բրիգադի ցուցակում,—վրդովում են մի քանիսը:

—Նա արդեն կուլակ Սանդրոյի խնամին ե գառել ու ամեն որ նրա զուռնի տակ պար ե գալիս... Ինչի՞նչ ե պեռք նրան կոխողը,—հեզնում ե տեղից Ոհանը:

Նախագահը մի քանի անգամ ձեռով պինդ խփում ե սեղանին, վորպեսզի լսեցնի աղմկողներին: Բայց իր զուռն: Աղմուկը շարունակվում ե. հաբեանը հարեանի հետ խոսում ե, մեկը բարձր-բարձր ծիծաղում ե:

Կոխողի գրասենյակը այսօր լիս ու դեռի մեջ ե: Նստարան չլինելու պատճառով շտաբը նստոտել են ծաղապատիկ գետնին: Ամբողջ սրահը լցված ե ծխախոտի ծխով: Ոճառքից կախված լամպը հազիվ լուսավորում ե գրասենյակի կեսը:

Հերթից դուրս խոսք ե վերցնում Աննիկը:

—Ընկերներ, Ջարուհուն նախագահ ենք ընտրել, լուռ մնանք, վոր նա ժողովը կառավարի:

Ջարուհին քթի տակ ժպտաց ու գլխի սպիտակ թաշկինակն ուղղեց: Նա զգաց, վոր ինքն անողնական չե, Աննիկի խոսքեքն ուժ ներշնչեցին. նա ամբապնդվեց ու հպարտացած գլխից ժողովականներին.

—Ես զավաղալ ժողովին ուրիշ նախագահ ընտրեցեք, ուժս չի պատի,—ասաց ու նստեց՝ հաստ մեջքը թիակ տալով նստարանի թիկունքին:

Մի պահ ժողովականները լսեցին ու բոլորի հալացքը մեխվեց նախագահի սեղանին:

—Կալ, լավ, Ջարուհի խոսվեա վոչ, վեր կաց:

Ջարուհին կրկին վեր կացավ ու չերկու ձեռքով հենված սեղանին՝ շարունակեց ժողովը կառավարել:

—Սոսեյը տրվում ե կոխողի նախագահին:

Բարձր հասակով, սեղանի մոտ կանգնած եր Լեվոնը: Նա ձեռքի մի թեթև շարժումով ճակատից հեռացրեց գլխի հարուստ մազերը, արձակեց մոխրագույն խալաթի ոձիքը ե սկսեց.

—Ընկերներ, այսօր մենք պնդում սոցիալիզմի հիմք ենք դնում, չերկու վտոով պինդ կանգնենք, վոր վոչ վոք տեղից չկարողանա մեզ շարժել:

—Վախիլ մի, մեր վտանքը շատ ծանր են,—տեղից բարձր ձայնով բացականչեց Սուրենը:

Նրա այդ խոսքերի վրա բոլորը միասին հրճացին: Ժողովը նորից աշխուժացավ:

Լեոնը վողկորված շարունակեց.

—Բերքի հավաքին մեղանից ամեն մեկը հարվածային պեռք ե աշխատի. չպետք ե թուլամորթ լինել: Պիտի դիմանալ դժվարություններին:

Գրիգոր բիձան, վոր նստել եր հետին շարքերում, արդեն սկսել եր հորանջել. այդ նկատեց Ջարուհին ու կամացուկ Լեոնին նախազգուշացրեց, վոր գեկուցումը շատ ե յերկարում:

Լեոնը նեղացավ, քթի տակ մրթմրթաց ու դարձյալ շարունակեց.

—Մի ժամ ե խոսում ես, կշտացմը վոչ խոսելուց, նկատեց Ջարուհին ծիծաղով:

—Յես բան չհասկացա,—մրթմրթաց Գրիգոր բիձան ու դժգոհություներից դեմքը ծամածոցեց:

—Ի՞նչ չհասկացար... Կոլեկտիվի արտերը հասել են, վտակեզույն հասկերը մեզ են սպասում,—բացատրեց Լեոնը:

—Հա, եզ հասկացա, յես գերանդիս վաղուց սըրել եմ:

— Բա ասում ես վոչինչ չհասկացա, — այս ու այն կողմից լավեցին ուրախ բացականչություները:

— Դե շուտ վերջացրեք, գիշերն անցավ, ել յե՛րբ քնե՛նք, վոր առաջիկա կանուխ հանդը գնանք, — նորից դժգոհեց Գրիգոր բիճան ու չարացած հայացքով մերթ Լևոնին նայեց, մերթ նախադաշին, կարծես ուզում եր ասել — յես ես բանից գլուխ չեմ հանի, աչքերիս քունը չեկել եմ:

Աննիկը, վոր նստած եր Զարուհու կողքին, աջ ձեռքը դրած ծնոտին, հափշտակված, հայացքը չեր հեռացնում Լևոնից. նրա ամեն մի շարժումը, դեմքի արտահայտությունը խոր բովանդակությամբ հասնում նրա սրտի խորքում: Մայրամը դուռնը ցցել, հետևում եր Աննիկին:

Լևոնն իր ճառը վերջացրեց, ձեռքով սրբեց ճակատը՝ քրտինքը և թեքվելով Աննիկի կողմը՝ նրա աչքերին կամաց՝ —

— Լավ ճառ ասել եմ սովորել, չե՞, — ասաց ներքին գոհունակությամբ:

Աննիկը մեկ ել նայեց Լևոնին ու զգաց, վոր ներքին մի նոր զգացում իրեն ավելի մոտեցրեց դեպի նա: Բայց նա նույն այդ վայրկյանին իրենից հեռ վանեց այդ միտքը և կրկին ուշադրությունը կենտրոնացրեց ժողովին:

— Նախադա՛ն, մի հարց ունեմ, — լավեց Տիմկոյի ձայնը: Բոլորն ել նայեցին Տիմկոյին, նրան լավ ճանաչում էին: Նիհար դեմքով, ալոտակները դուրս ցցված լեքիտասարդ եր: Դիմի ուներ ծածկած մոխրադուր հնամաշ մի գլխարկ, վոր լեքերը չեր հանում: Շատ հազիվ եր ծիծաղում, բայց յերբ ծիծաղում եր՝ այտերի վրա անազին ծալքեր էին գոյանում:

— Բա նրանց բանը վո՞նց պիտի լինի, վոր տա՛նը աշխատող ձեռք չունեն, — հարցրեց նա շատ լուրջ լեղանակով, լերկու թեվով հենված Սուրենի մեջքին:

Նրա այդ հարցը բոլորի ծիծաղը շարժեց, գուցե նրա համար, վոր իրեն հարց տվողին ել ծիծաղացնեն:

Զարուհին արգեն հոգնել եր վոտի վրա կանգնելուց, վոտները չեյին դիմանում նրա հաստ մարմնի ծանրությունը, բայց նա չեր նստում, կանգնած լավ եր տեսնում ու հետևում ժողովին:

— Ընկերներ, հարցեր չկան, — հարցրեց նա հույնած լեղանակով:

Գլուխների արանքից յերևաց Ռանի ձեռքը:

Վեր կենալով նստած տնոյց՝ նա բլուզի փեշերն ուղղեց, մի անգամ ել աչքի անցկացրեց ձեռքը բռնած թուլթն ու սկսեց, —

— Ընկերներ, սոցմրցման պայմանագիր ենք կրնքել հարևան կոլխոդի հետ, — ու առանց ժամանակ կորցնելու սկսեց կարգալ պայմանագրի կետերը:

1. Բերքի հավաքը ժամանակին կատարել:
2. Ոգնել չքավոր տնտեսություններին:
3. Կազմել հարվածային բրիգադներ...

Նա դեռ չեր վերջացրել իր ընթերցումը, լեքը լավեց խոմիոց: Բոլորը հետ նայեցին: Գրիգոր բիճան եր. ալետը գլուխը թեքած կրճիկն, նա քնել եր, և լեքի լեքադի մեջ տեսնում եր, թե ինչպես գերանգին պինդ բռնած, մեջքը դեմ արած արևին՝ հնձում ե արտը:

— Զարթեցրու, ձայնեց նախապահը:

— Լավ, թող քնի:

— Ե՛ր շուտ արեք, ժողովը վերջացրեք, — հորտն-

Չեց տեղից Բախշին ու յերկու ձեռները պրպախելով՝ կծկվեց նստած տեղում:

— Դե լսեցեք, վոր վերջացնեմ խոսքս, — նեղապալ Ոհանն ու շարունակեց կարգալ:

Լեվոնը ծխում եր ու մտածում: Նրա ուղեղում նոր ու նոր ծրագրեր ելին կազմվում, — «Ինչպես անել, վոր կոլեկտիվն ավելի ամրանա»: Նա տեսնում և գգում եր, վոր աչն ներքին ողակը, վոր պետք և կապի ու ամրացնի կոլեկտիվը՝ դեռ թույլ և, և վորոնում եր պատճառները: Քննությունն եր առնում առանձին-առանձին ամեն մի անդամին, աշխատում եր ավելի խորը թափանցել:

— Վոչ, — բարձր ձայնով բացականչեց նա ու ցատկեց տեղից՝ ձեռքը պինդ խփելով սեղանին:

Դրիգոր բիձան վախեցած՝ աչքերը բաց արեց, տրորեց ու զարմացած նայեց շուրջը:

— Չե, իմ արտը, կոնհերս սաղ ըլին, վոսկորներիս մեջ ուժ կա:

— Կուլակներն ա՛յ սա կստանան, թող մի փորձ անեն մեզ խանգարել, կոլեկտիվը պիտի նրանց ճզմի, — ուղի մեջ բռունցքը ճռճեց Լեոնն ու վտար պինդ գետին խփեց:

— Ել հարցեր չկան, ժողովը վերջացավ, — հալտարարեց նախագահն ու ինքը առաջինը հրելով մյուսներին՝ շարժվեց դեպի դուռը:

Գրասենյակը դատարկվեց: Լեոնը լամպը հանգցրեց ու Աննիկի հետ միասին դուռս յեկան փողոց: Լուսինը դեռ դուռս չեր չեկել. փողոցները խորդ ու բորդ: Լեոնը թեանցուկ արավ Աննիկին ու միասին տուն գնացին:

Աննիկը ներս մտավ սենյակ: Մեքենայորեն վառեց լամպն ու մի առժամանակ կանգնած մնաց սենյակի մեջ տեղը: Նրան թվում եր, վոր սենյակի պատերն իրեն ճնշում են: Չգիտեր ինչու հանկարծ տրամադրությունը վատացավ: Վերցրեց նոր ստացված թերթըն ընթերցելու, բայց միայն աչքերն ելին կարդում: Ուզում եր կենտրոնանալ, բայց մտքերը ցրված էին: Վերջին ժամանակները հաճախ եր իր հետ նման տրամադրություն լինում: Լեոնն ավելի ու ավելի չիր գերում նրա սիրտը: Իր վեբաբերմունքը դեպի նա վերլուծում եր, հարց եր տալիս ինքն իրեն «Սիրճւմ եմ Լեոնին»: Ներքուստ մի ձայն նրան պատասխանում եր «Այո, սիրում ես»:

Աննիկը վեր կացավ տեղից, մոտեցավ անկողնակալին ու թեք ընկավ: Նա չէր նկատել, վոր տանտիրուհին իր համար սեղանին պատրաստել եր մի համեստ ընթրիք — հաց ու պանիր:

Նրա մեջ ցանկութուն առաջացավ գնալ հարեւան սենյակից կանչել Լեվոնին, նստել նրա հետ պատշգամբում ու յերկար, յերկար խոսել: Չի՞ վոր լուսնյակն արդեն դուռս եր յեկել ու մեղմ ժպտում եր իրեն սենյակի լուսամուտից:

Նա մոտեցավ դռանը, բայց նորից հետ յեկավ: Մեղմ թախիծը պատեց նրա սիրտը, նորից մոտեցավ անկողնակալին, հանեց վրալից քաթանի դեբան, լամպը հանգցրեց ու պառկեց քնելու: Բայց յերկար ժամանակ նրա քունը չեր տանում: Միտքն ամբողջ ժամանակ պտըռվում եր Լեվոնի շուրջը, և այդ

մաքի մեջ ընկղմված՝ նա վերհիշեց իր առաջին հանդիպումը նրա հետ:

Հուլիս ամսվա սկզբներին եր, ցերեկվա ժամը 1—ը կլինեի: Որվա ամենաշոգ ժամանակը: Չիակառքը գլուզից մի վերստ հեռավորութան վրա կանգ առավ: Աննիկը ցած իջավ կառքից, ձեռքը բռած պալուսակը: Նա կանգնեց, նայեց, թե ինչպես կառքն առաջ սլացավ, հետո թեքվելով դեպի աջ՝ միքանի վայրկյանից նրա աչքից չբացավ:

Հեռվից արդեն լերեվում ելին գլուզի տները կղմնալեր կտուրները:

Մի քանի ուրիշ ցտեղից տեղացող անձրեվից տանող լերկարածիդ ճանապարհը ծածկվել էր ցեխով: Մի քալ անում էր նա՝ ցեխի փափուկ կտորները կըպչում էլին նրա կոշիկներին ու ել պոկ չելին գալիս: Ցեխից փոտները ծանրանում էլին ու հազիվ էր նա կարողանում քալել:

Մնացորդ ճեղքելով՝ արեւը դուրս էր յեկել ու աչքում էր նրան: Բայց նա մինչև ծնկները հասնող ցեխը կոխոտելով գնում էր: Մի քանի քալ հեռավորութան վրա, մի փոքրիկ տղա բակից սաղարին դուրս էր քշում: Աննիկի դեմքը զվարթացավ, վորտեղ դիմել նրան ու խնդրել, վոր ոգնի իրեն իրերը տանելու մինչև գլուզխորհուրդ: Տղան պատասխանեց «Գնամ ժորս հարցնեմ»: Բիշ հետո վերադարձավ և հրաժարվեց. մայրը թույլ չէր տվել: Աննիկը հուզմունքից շուրթերը պինդ սեղմեց ու նորից պալուսակը ձեռքին առաջ քալեց: Մի քիչ անց, ճանապարհին հանդիպեց մի մեծ քարի: Խսկույն բռնը դրեց ցած, վտանքը մաքրեց ցեխից ու խնքն էլ նստեց հանգստանալու: Այդ միջոցին,

նրան դեմ-դեմաց, գլուզի կողմից գալիս ելին յերեք գլուզացիներ, զերանդիներն ուսերին դրած:

Աննիկն անմիջապես դիմեց նրանց:

— Վճրաեղև գլուզխորհուրդը:

Նրանցից մեկը կանգ առավ, վտակց—գլուխ չափեց Աննիկին, ապա հետ դառնալով՝ ձեռով ցույց տվեց:

— Այ՛ քուլրիկ դնա, եսպես, մոտիկ ա:

Նա հանգստացավ գլուզացու այդ պատասխանից, ու վեր կենալով՝ նույն ուղղությամբ շարունակեց իր ճանապարհը:

Նա արդեն հանդիպում էր գլուզի քարե մի հարկանի շենքերին, վորոնք շինված էլին ուղղածիդ կերպով ճանապարհի լերկու կողմը: Բայց նա ուշադրութուն չէր դարձնում և ժամանակ էլ չունեի հետաքրքրվելու գլուզի արտաքին տեսքով. շտապում էր շուտ ազատվել ձեռի բռնից, չափազանց հոգնել էր:

Կանաչը նկատելով նորեկին՝ հետաքրքրությամբ նայում, գնում էլին նրան: Ահա մի աղջիկ, ծաղկավոր չիթ դեպրան հագին, վտանքը բոքիկ, կուծն ուսին դրած, մոտեցավ ու հարցրեց:

— Եդ հում տունն էս հարցնում:

— Ուզում եմ գլուզխորհուրդ գնալ, հեռու լե:

— Չե, գնանք, լես էլ եդ կողմն եմ գալիս,— այս ասելով նա ձեռքը մեկնեց ու Աննիկի ձեռքի պալուսակը վերցրեց: Բեզարած կլինես, վերեկից ես գալիս:

— Ցեա գլուզի դպրոցի ուսուցչուհին եմ:

Միքանի քալի վրա աղջիկը պալուսակը հանձնեց Աննիկին ու մատով ցույց տալով գլուզխորհուրդի շենքը՝ ինքը գնաց դեպի աղբյուրը:

Աննիկը զրասենյակ մտնելուն պես ձեռքի իրերը դրեց նստարանի վրա ու խնքն էլ նստեց:

Արեւից, հոգնածութիւնից նա կարծելը քրտնել
կը: Իսկուշի գլխից հանեց գլխարկն ու մագերն ուղղեց:
Նրան մոտեցաւ մեկը՝ առաջ կազմվածքով, հաղթան-
գամ, չերկարած իտ կոշիկները հագին ու հարցրեց.—

— Ընկեր, ի՞նչ եք ուզում:

— Գլուղխորհրդի նախագահին, չեկել եմ դպրո-
ցում աշխատելու, պատասխանեց Աննիկն ու նախեց
ուղիղ նրան:

Անժառութը ձեռքը սեկնեց, ծանոթացաւ նրա
հետ ու հայտնեց, վոր ինքը կոլտնտեսութեան նախա-
գահն է:

Աննիկի դեմքը մի քիչ գլարթացաւ:

Լեվոնն անմիջապէս իր մօտ կանգնած յղաներից
մեկին ուղարկեց գլուղխորհրդի նախագահի հետեւից,
իսկ ինքը տեղավորվեց նստարանի վրա, նրա կողքին:

Աննիկը սկզբից դաւլած էր խոսում նրա հետ,
չէր ել նախում նրան: Նրա ուշադրութեանը գրավում
էին գլուղացիները, վորոնք կենտ—կենտ դալիս, նա-
լում էին նրան ու հետ գնում, իրար առում—«Թագա-
վարժունի չե յեկել մեր գլուղ»:

— Ի՞նչպէս է գնում կուսակցական աշխատանքը,
կոլխոզը լավ է աշխատում,—հարցրեց Աննիկը՝ նախ-
ով Լեվոնին:

— Աշխատում ենք հետ չմնալ, ծիծաղեց նա ու
ինքն իրեն—լավ է, միասին կաշխատենք, մի նոր աշ-
խատող չեկաւ մեր գլուղը:

Նա առաջարկեց Աննիկին կոլտնտեսութեան աշ-
խատանքներին ծանոթանալ մինչեւ գլուղխորհուրդի
նախագահի գալը:

Աննիկը համաձայնեց:

— Իսկ դպրոցի շէնք ունե՞ք:

— Այո, այս տարի յենք նորը շինել, գնանք
կտեսները,— տասեց Լեվոնը նրան ու առաջնորդեց
դիպի կոլտնտեսութեան գրասենյակը:

Նրանք անցնում էին աղբջուրի մօտով: Աղբջու-
րի մօտ հավաքվել էին մի խումբ ջահել հարս—աղ-
ջիկներ. նրանց մեջ Աննիկը տեսաւ իրեն առաջին
ծանոթ աղջկան ու ժպտաց: Նա ձեռով ինչ վոր պատ-
մում էր, և չէր հեռվից նկատեց Աննիկին՝ ցուց
ովեց—«Այ, սա յի»: Բոլորը նայեցին Աննիկին: Նա
լսեց ու ինքն ել չգիտեր ինչու՝ մինչեւ ականջները
կարմրատակեց: Նա հիշեց, վոր կարմրեց նախով այն
ժամանակ, չէր առաջին անգամ դպաց, վոր ինքը
սիրում է Լեվոնին:

3

Նազիկը, չնայած իր ջահել հասակին, ժպտանա-
կից շուտ էր ձերացել, սպիտակ ճակատը կնճիւղներով
ծածկվել: Մագերը սանրելիս, հատ-հատ սպիտակ մա-
գերի հանդիպելիս՝ նա խնամքով պոկում էր. գրանով
նա կարծես ուզում էր վրա հասնող ձերութեանը կա-
սեցնել:

Նրան ամուսնացրել էին 14 տարեկան հասա-
կում: Դեռ շատ փոքր էր չեղել, չէր ծնողները մահա-
ցել էին: Ապրել և մեծացել էր բարեկամների խնամքի
տակ:

Հինգ չերեխա չեր ունեցել, վորոնցից միայն մեկը
կենդանի յեր մնացել: Դրա համար էլ այդ մեկին աչքի
լուսի պէս սիրում էր:

Յերեխային քնեցնելուց հետո, նա դեռ չերկար
ժամանակ նստած նրա մահճակալի կողքին՝ լսում էր նրա
շնչառութիւնը:

Ժամանակն անցնում էր, թէքը վաղուց սառել էր

սեղանի վրա Մէքերը փակվում եյին, գլուխը կոացավ յերեխայի վոտների վրա և ննջեց:

Հանկարծ նա վեր թռավ տեղից, կարծես մեկը նրա վզակովին տվեց: Իր սպիտակ, փափուկ ձեռքերով աչքերը տրոբեց, նայեց չորս կողմը. ամուսինը դեռ չէր յեկել: Նա անհանգիստ քայլերով դուրս յեկավ պատշգամբ, նայեց հարեան սենյակին, լուցկին վառեց ու լուսամուտից ներս նայեց: Մութ եր սենյակում և վոչ վոք չկար: «Ուրեմն նա չիլ դեռ չի յեկել»,—մտածեց նա ու տարակուսած ներս մտավ սենյակ: Նա գիտեր, վոր Աննիկը ժողովի յի գնացել, դեռ չի յեկել, նշանակում է՝ ժողովը չի վերջացել:

Մի տարուց ավելի յի Աննիկը հարեան ե. լավ գիտեր նրա վերաբերմունքը դեպի իրենց ընտանիքը, մանավանդ դեպի Լեոնը—ընկերական վերաբերմունք ունի: Ուրիշ բան, նա յերբեք չէր կասկածել, բայց այսօր չգիտեր ինչո՞ւ անհանգիստ եր և ինչ վոր կասկած կըծում եր սիրտը:

Նա մոտեցավ, լուսամուտից դուրս նայեց. փողոցում մութ եր, վոչինչ չէր կարելի նշմարել Յերկար ժամանակ ճակատը դեմ արած լուսամուտի ապակուն՝ նայում եր, ու քանի գնում՝ կասկածը նրա մեջ շատանում եր.—«Իսկ յեթե Լեոնին մի փորձանք պատահած լինի»—անցավ նրա մտքով: Նա վախեցած այդ մտքից, կայծակի ուրագությամբ վեր ցատկեց տեղից, մոտեցավ մահճակալին, նայեց բարձի տակ, ինքն ել չիմանալով ինչո՞ւ, նորից հետ գնաց:

Այդ միջոցին յերեխան քնի մեջ անհանգիստ մի շարժում արավ ու վոտներով վերմակը դնն շարտեց: Մայրը խնամքով վերմակը ծածկեց յերեխայի վրա,

չփեց նրա ճակատը, մաղերր: Նա հանգստացավ, վոր յերեխային վոչինչ չկա, լամպի սլաքույգը ցածրացրեց, վոր լույսը չխանգարի փոքրիկ Սերյոժին, իսկ ինքը հանվեց ու պառկեց քնելու. բայց հաղիվ եր աչքը կպցրել, յերբ Լեոնը տուն յեկավ:

Նաղիկն ուրախացած աչքերը բաց արեց, մոռացության տալով բոլոր կասկածները՝ սիրալիկ հայացքով նայեց ամուսնուն: Բայց Լեոնը անխոս մոտեցավ սեղանին ու նստեց ընթերցու: Նա դեռ ժողովի թաքմոպալիորության տակ եր. մտածում եր նույն հարցի մասին, վոր հղացել եր նրա մեջ դեռ ժողովում: Մի յերկու պատառ հաց դրեց բերանը, ծխախոտը կպցրեց ու դուրս յեկավ պատշգամբ:

Լուսինը նոր եր դուրս յեկել սարի յետևից: Լեոնը կանգնած նայում եր հեռուն, և նրան թվում եր, վոր ահա ինքը տեսնում է սարի լանջին փոված կուլեկափվի փարթամ արտերը, վոսկեգույն հասկերը վողջունում են իրեն: Ախ, ինչպես նա կցանկանար այնտեղ լինել, գրկել այդ հասկերը: «Ինչո՞ւ չեմ յես հիմա մենակ, ինչո՞ւ նրա հետ չեմ, վորն ավելի լավ է հասկանում ինձ, վորի հետ կարող եմ իմ ապրումներն ու մտքերը բաժանել»: Նա մի ծանր հոգոց հանեց. «Չե՞ վոր սա չի հասկանում ինձ»,—մտածեց նա, յերբ ներսից լավեց կոճ ձայնը: Նաղիկը կանչում եր նրան, վոր գա, քնի, հանգստանա: Ամուսինն անուշադրության մատնեց կոճ հրավերը: Նա ուզում եր մենակ լինել իր մտքերի հետ. այդ վալրկյանին կոճ ձայնը շատ անախորժ եր իրեն:

Նաղիկն այլևս չկարողանալով տանել ամուսնու լուրթունքը, վոտարորիկ վազեց դեպի դուռը և ճչաց.—

— Լևոն, ի՞նչ է պատահել, ինչո՞ւ չես քնում:
Բայց չե՞ր հանդիպեց նրա սառն հայացքին, հուսա-
խաբված հետ պնաց ու նորից պառկեց անկողին, չե-
րեսը դեմ արավ պատին ու կրկին աչքերը փակեց:

— Ի՞նչ անի, — մտածում էր Լևոնը... Մեղավոր
է նա, վոր չի հասկանում ինձ»: Նրան թվում էր, վոր
արդեն իր և Նադիկի միջև մի խոր անդունդ էր բաց-
վել. ինքն առաջ է գնում, տեսնում է հեռուն, իսկ
նա հետ է կանչում իրեն... Չե, չե նա հետ գնալ չի
կարող: Ինչո՞ւ չե այդպիսի փոփոխում իր սիրտը, այլևս
վռչինչ չկա անասնո, բացի այն, վոր նա իր յերեխա-
յի մայրն է: Բայց ի՞նչպես է նա քանդելու այդ հան-
գույցը: Նրա ուղեղը ծանրացել էր այդ մտքերից:

Լևոնն իր հորը բուրբուրվին չե՞ր տեսել, նրա մա-
հից մի ամիս հետո չե՞ր ծնվել: Նրա մայրը Չահել, դե-
ղեցիկ, յերկու յերեխայով մնում է վորքեվալի: Շու-
տով նա ամուսնանում է Լևոնին թողնելով հորեղբոր
խնամքի տակ: Այսպիսով նա մանկութունից զբիվում
է ծնողական գգվանքից: Ութ տարեկան հասակում
Լևոնը դառնում է աշխատող ձեռք հորեղբոր անտե-
սության մեջ: Նա գառնե՞ր է արածացնում, կիսաքաղց
փորով, մերկ, վոտաբորիկ: Հիշում է մի դեպք, յերբ
գիշերը, չկարողանալով քունը հաղթել, պառկել կա-
նաչ- խոտերի վրա ու քնել էր: Անձրեղ վերեից կաթ-
կթում էր. հորեանը տեսնում է նրան այդ դրության
մեջ, զբիվում նրան, տեղափոխում սայլի վրա և վրան
էլ փալատով ծածկում: Նա ութ-ինը տարեկան է լի-
նում, յերբ իրենց գյուղում բացվում է դպրոց, իրեն
հանակալից յերեխաները գնում են դպրոց: Յերբ հան-
դիպում է ընկերներին, վորոնք գնում են գրքերը

ձեռքերին, ինքն էլ է ուզում գնալ, նրա մանկական
սիրտը լցվում է նախանձով: Յեվ մի որ, հորեղբորից
թափուն, փախչում է, գնում դպրոց: Յերբ այդ լուրը
հորեղբոր ականջն է ընկնում, նա Լևոնին մի լավ
ծեծում է ու խոտիվ արդիւում դպրոց գնալը — «Յեռ-
քեզ պարտավոր չեմ ձրի հաց ուտեցնել, մեկ էլ խմա-
ցել եմ, վոր տավարը թողել ուսումնարան էս գնա-
ցել՝ սաղ տեղդ ականջդ կթողնեմ»:

Լեվոնը սիրտը լցված գնում, պառկում է կանաչ
խոտերի վրա, հեկեկում չեվ արցունքն աչքերին քնում:
Յերբ աչքերը բաց է անում, տեսնում է՝ մայրն իր
գլուխը գրկած, ծնկներին դրած՝ շուրւմ է նա լացը
խեղդելով՝ աղաչում է մորը, վոր իրեն հետը տանի,
վոր էլ չի կարող հորեղբոր տանը մնալ, ծեծում են:
Ցուց է տալիս իր բոբիկ վոտները՝ վորոնց վրա մի
տողջ տեղ չկա, քարերից ջարդվել, վերքերով են
ծածկվել...

Մոր սիրտը մղկաում է: Նա համբուրում է վոր-
դուն, ուզում է սիրած դավակի կարոտն առնել: Ի՞նչ
անի, կարիքն է ստիպել նրան...

Լեվոնը պատմում է, վոր քնի կարոտ է, գիշեր-
ները մնում է հանդ: Յերբ պառկում է քնելու՝ գոմեշ-
ների պողերից կապում է թուկ մի ծալը, միշտ ծալ-
ըն՝ իր թեվից. յերբ գոմեշները շարժվում են՝ փախե-
ցած վեր է թռչում, կարծելով, վոր նրանք փախել են:

Յերկու որից հետո մայրը գնում է չեվ ուզում է
Լեվոնին էլ հետը տանել, բայց հորեղբորյոր թուլ չի
տալիս. չե՞ վոր զրկվում է նրա նման աշխատողից:
Բայց մի ամիս անց Լեվոնը հաստատ վորոշում է փախ-
չել, գնալ մոր մոտ: Միջին էլ անում է. հորեղբորից

ծածուկ իրենց գյուղից մինչև Համամլու գնում և վոտով: Մի տարի ապրում և այնտեղ: Մայրը նրան դպրոց և ուղարկում: Հետեւյալ տարին խորթ հայրը նրան տանից դուրս և անում: Դարձյալ Լեվոնը մնում և անողնակալ, թափառական: Հորեղբոր մոտ վերադառնալ չի ուղում. նրա սիրտը դառնացած ենրանից, Ի՞նչ անի, մտածում և նա: Բայց անա բաղբը նրան ժպտում և, — այդպես և թվում Լեվոնին: Մի կոշկակար նրան վերցնում և իր մոտ, վորպես աշակերտ: Հինգ տարի աշխատում և կոշկակարի մոտ՝ մի փոր հացի համար: Առավոսից մինչև կես գիշեր նրան աշխատեցնել են տալիս, տավարն և արածեցնում, և գոմը ավլում, ինչ գործ լինում և՛ Լեվոնին են հաճնում: Յերը գիշերը քնում և՛ ցավից նրա վոտները տնքում են:

Մի որ Լեվոնը յեզները տարել եր արածեցնելու, չեղներից մեկն անցնում և խանդան կալվածատիրոջ հողամասը: Դաշտապետը յերը տեսնում և աչք՝ իսկույն հրացանով սպանում և յեզին: Լեվոնը մնում և շվարած, գլխին և տալիս, ծնկներին — ի՞նչ պատասխան տա տիրոջ: Սիրտ չի անում տուն վերադառնալ տավարը քշում և դեպի գյուղ, իսկ ինքը թողնում, փախչում և:

17 տարեկան հասակում նա դառնում և սեվագործ բանվոր Բոլագերանից Ստեփանավան տանող խճուղու վրա: Մի տարի աշխատում և, ընտելանում և աչք կշանքին: Բայց մի որ, տասնապետի հետ կռվի չե բռնվում, վորը խփել էր բանվորներից մեկին: Լեվոնին գործից հեռացնում են: Մի շաբաթ անդործ, սոված թափառում և, վերջը հարահատյալ վերադառնում և գյուղ:

Այդ ժամանակ եր, վոր առաջին անգամ սիրա-

հարվում և՛ Նրա գեղեցիկ արտաքինը՝ առնական դեմքը, շագանակագույն աչքերը, գանգուր, սև ու խիտ մազերը, բարձր հասակը, լեքեսին աղվամազը դեռ նոր բուսած՝ գրավում են գյուղի ջահել ու դեռահաս աղջիկներին:

Առաջին սերը վողբերգական և լինում: Սիրում են միմյանց Լեվոնն ու Արուսյակը, բայց աղջկա հայրը մերժում և, վորովհետև Լեվոնը չբավոր և լինում: Աղջիկը հիվանդանում և ու վաղաժամ մեռնում:

Լեվոնի սիրտը խոցված, վշտոտ, որ ու գիշեր մտածում և — ի՞նչու՞ այդպես պատահեց: Գեղեցիկ Արուսյակի պատկերը նրան հետապնդում և և նրա մեջ խոր ատելություն առաջացնում դեպի այն հարուստ — վաշխառու մարդը, վոր իր անբաղդության պատճառ եր գտել:

Ժամանակի ընթացքում նրա վերքը բուժվեց: Նա նայում եր իր ամբակուռ բազուկներին ու մտածում — «Մի՞թե չպիտի կարողանամ նրանից վրեժ լուծել»:

Յեվ մի որ, յերը պատահամբ անցնում եր հորեղբոր տան մոտով, նրա ականջին հասնում են դհոլ — զուռնայի ու նվագի ձայներ: Նա հետաքրքրված մըտնում և ներս և ի՞նչ տեսնում: Իր հորեղբայրն ու վաշխառու Ալեքը աչքալույսի կենաց են խմում: Լեվոնի արյունը գլխովն և տալիս, հազիվ կարողանում և իրեն զսպել: Նա հեգնորեն դիմում և նրանց. —

— Ես ի՞նչ աչքի լույսի կենաց եք խմում:

Հորեղբայրը նրան մի թաս գինի չե առաջարկում և արյունակալած աչքերով, գինուց կարմրած այտերով՝ ասում և. —

— Լեւոն ջան, Ալեքի հետ խնամի լինա՞ր դառել,
Ստեղծարար նշանդրե՞քն ե:

Լեոնը բաժակով լի գինին՝ զեն և շարժում ու
դուռը շրթակացնելով՝ դուրս վազում փողոց:

— Փուշ գալակ և լեղել հա... փնթփնթում և Ալեքը:

— Վոչինչ, խնամի Ալեք, ջահելություն և ա-
նում, սիրտը լցված է, — հանգստացնում և նրան Մար-
կոսը, Լեոնի հորեղբայրը:

Լեոնը զայրացած դուրս և գալիս. «Ուրեմն հոր-
յեղբայրս ու Ալեքը խնամի լին դառել... եղպիս ել պետք
լինի, նրանց յերկուսի ջուրը մի առվով և գնում»,
խորհրդակցում և նա ինքն իր հետ:

Հետեւալ տարին նրան տանում են զինվոր ու
քշում պատերազմի դաշտ: Սկզբում նրան թվում է,
վոր աչպես ել պետք է լինի, վոր ամեն ինչ գնում է
ընթացող օրենքով: Նա կռվում է, լինում է առաջա-
վոր զորքերում. բայց նրա վոգեվորությունը տեղի չի
տալիս հուսախաբության: Խրամատներում նստած՝ նա
հաճախ մտածում է, թե ինչու մարդիկ իրար կոտո-
րում են, վորոշում և պատճառները, ինքն իրեն մտա-
տանջվում է՝ աչդ հարցերի պատասխանը գտնելու հա-
մար:

Շուտով նրան տեղափոխում են մեկ ուրիշ գունդ
Այստեղ նա ընկնում և հեղափոխականորեն արամադրված
զինվորներին շրջանը: Հաճախակի զրուցը նրանց հետ՝
բաց և անում Լեւոնի աչքերը. նա սկսում է հասկանալ
իմաստը. Նրա գիտակցությունը դասակարգայնորեն
ավելի չի ընթացնում: Մի քանի ժամանակից հետո,
ինքն էլ և մտնում զինվորական մասերում աշխատող
գաղտնի բաղնիկիցան կազմակերպության մեջ: Շուտով

նա հիվանդանում է բժավոր տիֆով: Նրան տեղափո-
խում են զինվորական հիվանդանոցը: Յերկու ամիս
մնում է հիվանդանոցում: Առողջանալուց հետո նորից
ձախառ են քշում և վերադառնում է միայն Հոկտեմբեր-
յան հեղափոխությունից հետո:

4

Գունդը մտել էր գյուղ: Լեոնը վնդի հետ էր. նա
վաշտապետ էր:

Հրամանատարությունը ժամանակավորապես տե-
ղավորվել էր գյուղական մի խրճիթում:

Լեոնը զինվորական զգեստով, գլուխը կռացրած
սեղանի վրա, ճրագի լուսի տակ ինչ վոր բան էր գը-
րում: Նրա դեմքը մտահոգված էր, հոգնածությունից
ու անքնությունից աչքերը փակվում էին, բայց նա
քնած չէր, արթուն էր և աշխատում էր:

Խրճիթում կեղտոտ էր ու սառը: Դիմացի բաց
դռնից լավում էր քնած մարդու խռմփոց: Գուռը դրսի
կողմից բացվում է, մի կարմիր բանակային ներս
մտնում և տուժում.

— Ընկեր վաշտապետ, մի բանտարկյալ են բերել:

Լեոնը թեքվում և նստած տեղը և կորգադրում
բանտարկյալին անմիջապես բերել ներս: Չանցած հինգ
րոպե՝ ներս են բերում բանտարկյալին: Լեոնը գլուխն
առաջ է բերում, չի հավատում իր աչքերին: Նա լամպը
մոտեցնում է բանտարկյալի դեմքին՝ նրան ավելի լավ
ճանաչելու համար, և անմիջապես ճրագը ձեռքից ցած
և դնում սեղանին: Մի առժամանակ լուռ նայում է
դիմացը կանգնած մարդուն:

— Այդպէս ուրեմն, դու կովում ես բայլընկերիդ դէմ, — հարցնում ե հեգնանքով Լեոնը և նախում ուղիղ նրա աչքերին:

Բանտարկյալը մի քալ առաջ յեկավ դեպի Լեոնը:

— Իսկ դու, դու մոռացել ես ինձ:

— Վոչ, յես քեզ չեմ մոռացել և ճանաչում եմ ու գիտեմ, վոր դու իմ հորեղբայրն ես, սառնասրտությամբ պատասխանեց Լեոնը:

— Մի՞թե դու այնքան անգութ ես, վոր չես խընայի իմ ծերացած հասակը, չե՞ վոր դու ել մեր աւրյունից ես, — աչքը գցելով նստարանին՝ ասեց հորեղբայրը:

Տարիների ընթացքում նա բավականին փոխվել եր: Արևից կոշտացած չերեսը կնճռոտվել եր ու բրդոտվել: Մազերը սպիտակել էին: Նա իր վոսկրացած ձեռների մեջ պինդ սեղմել եր փափախը և անընդհատ աչքերը խաղացնում եր Լեոնի վրա:

Լեոնը կարգադրեց Կարմիր բանակալիներն հեռանալ:

— Այո, դու իմ հորեղբայրն ես, — կրկնեց նա ինքն իրեն ու դեմքը մոռցվեց ու մի պահ գլուխը կախեց:

Միայն սեղանի վրա ճրագը ճռճատում եր ու ընդհատում խրճիթում մի քանի վայրկյան տիրող լուսթյունը: Լեոնը կրկին վերցրեց գրէջը և սկսեց թղթի վրա ինչ վոր գրել. կարծես մոռացել եր, վոր իր դիմաց կանգնած ե հորեղբայրը և սպասում ե իրենից վճռի: «Այո, լես եմ տալու քո դատավճիռը» ամբողջ ժամանակ պատվում եր այդ միտքը նրա ուղեղում. և մի րոպե նրան թվաց, թե ահա հորեղբայրը կծկվեց,

աննկատելի դարձավ, փոքրացավ իր աչքում: Նա ձեռով ճակատը շփեց ու ասեց, —

— Յես քեզ լավ եմ ճանաչում, չերեք դու քո կորացած մեջքով, վոսկրացած ձեռներով յերկաթուղու գիծն ես քանդում, վոր խորտակես գնացքը: մի՞թե այն ժամանակ չեյիր հիշում քո ծերացած հասակը...

Հորեղբոր դեմքը սփրթնեց, գուցն թուավ նրա յերեսից, դեմքի մկանսները կծկվեցին. շրթունքները դողդողացին, —

— Դիտեմ, իրավունքը քո ձեռին ե...

— Հեղափոխական որհնքը շատ դաժան ե իր թըշնամիների հանդեպ, — ասեց Լեոնը, վճռողական ու խրոխտ յեղանակով և իր ամբողջ հասակով կանգնեց նրա դիմաց:

Հորեղբայրն ուշադրությամբ չափեց նրան վոտից գլուխ:

— Լեոն, դո չե՞ս տեսնում իմ սպիտակ մազերը: Լեոնի ճակատը կնճռվեց ու նա ընկղմվեց մըտքերի մեջ: Այս իր հաբազատ հորեղբայրն ե, իր արյունիցն ե, բաց մի՞թե ինքը կարող ե թուլացնել իր վճիռը նրա հանդեպ, չե՞ վոր նա կովում ե պրոլետարական զիկտատուրայի դեմ:

— Լեոն, լես քեզ մեծացրել եմ, դու չեղել ես իմ հաբազատ զավակը, — լավեց նրա ականջին հորեղբոր թույլ ձայնը:

— Մեր ճանապարհները տարբեր են, յես պաշտպանում եմ պրոլետարական զիկտատուրան, կովում եմ շահագործության դեմ, իսկ դու պաշտպանում ես շահագործումը և հին կարգերը: Մեր մեջ վոչ մի ընդհանուր բան չկա, բացի այն, վոր լես քո լեղբոր տղան եմ, — վերջացրեց իր խոսքը Լեոնը:

— Հիշիր, Լևոն, վոր Սանդրոն կենդանի յե ֆնում,
քո վոտների տակ կոխոտած մեր արջան համար, նրա
հետ դեմ առ դեմ պիտի կանգնես. — ասեց հորեղբայրը:

Նրա կարգադրությամբ գիշերը հորեղբորը փակել
եյին: Հետեյալ սրբ նրան դատեցին հեղափոխական
դատարանով:

Այդ խոսքերը շատ խորը տպավորվել էյին Լևոնի
ուղեղում և այսոր չգիտեր ինչո՞ւ դարձյալ հիշեց հորեղ-
բոր վերջին խոսքերը: Յե՛վ մի բոպե նրան թվաց, վոր
տհա իր գիմաց կանգնած և Սանդրոն՝ գիվաչին քըր-
քիջը շուրթերին. «ուղում ես ինձ վոչնչացնել, արմատը
շատ խորն է, ուժը չի պատի ալդ արմատը պոկելու»
— նորից քըքջում և բարձր ձայնով. «Այո, կպոկենք
այդ արմատը, վորքան ել խորը լինի, չէ՛ վոր այդ ուժը
կոլլեկտիվի ուժն է, չէ՛ վոր սոցիալիզմ հնք կառու-
ցում», բարձրաձայն մտածեց Լևոնը:

Ամուսնու ձայնից Նազիկը քնաթաթախ վեր թոռվ
տեղից ու նորից գիշերալին շապկով, մերկ վոտներով
վազեց դեպի պատշգամբ:

Կնոջ տեսքը կարծես սթափեցրեց Լևոնին իր մըտ-
քերից: Նա ճակատը շփեց ու լերկար, յերկար նրան
նայեց: «Իսկ սա ինչո՞վ է մեղավոր, վոր չի հասկա-
նում, բայց տանջվում է ինձ համար»:

— Գնա, գնա քնիր, — ասեց նա մեղմ լեղանակով
ու ինքն ել մտավ սենյակ:

5

Կոլտնտեսության արտերը փռվել են սարի լան-
ջին: Յորենի հասած հասկերը մեղմ գեփուռի ներքո՝
ալիքավորվում են ու կարծես վողջունում կոլտնտեսա-

կաններին: Կիզիչ տրեփ ճառագայթների տակ պսպղում
են գերանդիների սուր բերանները:

Կոլտնտեսութունն աշխատանքի լն դուրս լեկել:

Հնձվորների բրիգադները ուղղաձիգ կալոնանե-
րով շարվել, հաստ բազուկներով գերանդիները շար-
ժում, հնձում են հասած արտերը: Բրտինքը ծորում է
ամեն մի հնձվորի ճակատից: Բարձրանում են դեղերն
իրար կողքի:

Ծլել է արևո,

Ծփում է արտ,

Կորել է դարդ, ջան...

Արտի մյուս ծայրից լսվում է Աննիկի յերգի դու-
րեկան ձայնը, և նրա յերգին ձայնակցում են բրիգա-
դերները:

Կոլլեկտիվի արտերում,

Աբորը մերն է,

Մաճկալը մերն է, ջան...

Աննիկը կոլտնտեսականների հետ աշխատանքի
նե դուրս լեկել: Յեղանը ձեռքին հա մյուսների հետ
թափուլ է շինում: Հագին ունի բարակ չիթ դելրա, բաց
թևերով, գլխին կապած կարմիր թաշկինակ, վորի տա-
կից նրա ճակատին են փռվել մազերի խոպուկները:
Արևից այլված նրա դեմքն ավելի դուրեկան է: Մեղմ
ժպիտը խաղում է նրա դեմքին:

— Ընկերներ, հարվածալին աշխատենք, — կան-
չում է Լևոնն ու գերանդին քաշում, քաղում է հաս-
կերը:

— Ահա թե վոնց ենք կուլակի գերեզմանը փո-
րում, — լսվում է Տեմկոյի ձայնը, վորը նստած հնձող

մեքենայի վրա, նրա յերկաթե աստամերով հնձում է հասկերը, խուրձերը դարսում էրար յետևից։

— Շողիկ, կուժը վերցրու, գնա աղբջուրից սառը ջուր բեր, — ձայնեց Սուրենն ու թևով յերեսի քրտինքը սրբեց։

Քանի գնում՝ շոգն ավելի չեր զոռում. մերթ մեկը, մերթ մյուսը հանում եր վերևի շապիկը։

Աննիկը, վոր սովոր չեր նման ֆիզիքական աշխատանքի, շատ շուտ հոգնեց ու մի քանի վայրկյան կանգնեց հանգստանալու, թևերով հենվելով յեղանի կոթին։ Նրան մոտեցավ Լևոնը, քրտնած դեմքով, գլխարկի տակից նրա ճակատին փռվել էր մազերի փուռը։

— Աննիկ, հոգնեցիր, տեսնում ես, չես բոլորովին չեմ հոգնում։

Նա փոշինչ չպատասխանեց, միայն ժպտաց նրան։ Մարիամը դարձյալ դուռնչը ցցած հետևում եր նրանց, վերջը մոտեցավ, բայց նույն բուպելին Տեմկոն ձայն տվեց, վոր մեքենան կանգնել է։ Լևոնը շտապեց, նրան հետևեցին մի քանիսը։

Փոքրիկ փայտե հատարանի վրա նստած՝ Գրիգոր բիձան սրում եր իր գերանդին։ Նրան դուր չեկավ, վոր կոլտնտեսականները հավաքվեցին մեքենայի մոտ. նա քթի տակ մթմթաց։

— Ե, ի՞նչ է, եդ մաշինը մեր գործը խափանում է, սաղ ըլի գերանդիս։

— Բիձա, մեքենայով ավելի արագ է մեր գործը առաջ գնում. ել ստիպված չես լինի մեջքդ կռայնել արևի տակ. — վրա բերեց Աննիկը։

— Հասկանում եմ, հասկանում եմ, ես գերանդիս հեռ չես բոլ եմ քաշել, մազերս սպիտակել ե,

ասաց Գրիգոր բիձան հոնքերը կիտելով, ու նորից մեջքը կռացրեց։

Որն արդեն ճաշին մոտ եր. աշխատավորները սովածություն ելին դուռ, բայց նրանց ճաշը դեռ պատրաստ չեր։

Մի քանի քալլ հեռավորության վրա յեր Սանդրոյի արտը։ Նա յերբ տեսավ մեքենան կանգ առավ թողեց իր աշխատանքը և լուցկու պատրվակով մոտեցավ Գրիգոր բիձին։

— Հը, Գրիգոր, ես ի՞նչ ե, ետը կոլեկտիվը դանդաղ ե աշխատում, — հեզնանքով հարցրեց նա։

Գրիգոր բիձեն դժգոհությամբ դեմքը ծամածոց և ուսերը վեր քաշեց։

— Յես ի՞նչ գիտեմ։

— Եսպես վոր շարժվեք, ձեր ցորենը կչորանա, տավարի բաժին կդառնա, ել լճեր եք հնձելու. — չարախնդությամբ հարցրեց Սանդրոն։ Մեկ ել նա աչքի տակով նայեց, տեսավ մեքենան սկսեց աշխատել։ Քթածակերն ուռցրեց ու ձխախոտը փաթաթելով՝ ասեց

— Մի կբակդ տուր... Դե կուլեկտիվը լավ բան է, թե համեքաշխ աշխատեն, բայց խելքս բան չի կտրում, մեզ ել վոր ձայն չկա խոսելու...

Այս ասելով նա հեռացավ։ Սուրենը ծուռ-ծուռ նայեց նրա հետևից։

— Տեսնում ես, լեկել է ի՞նչ աղվեսի լեզու յե բանեցնում, գիտեմ քո փորացավը հա՛...

— Բա դե ճիշտ է ասում Սանդրոն, գործը թողել եք, մաշինից պոկ չեք դալիս, — նեղացավ Գրիգորը։

Չլինի Սանդրոն քեզ խելքահան ե արել, ճիշտն ասա, բիձա, հը՞, հանաքով հարցրեց Սուրենը։

— Ինչի՞, լես ինձ խելք չունե՞մ, ի՞նչ ես վախենում
դուդ խոսքից։

— Իմացիր, վոր Սանդրուլի դուդ խոսքի տակ
ծուռ դորձ կա, հա... ալ, լավ միտդ պահիր ասածներս,
մի որ ել քեզ պետք կգա, նրա ասածներին շատ մի
հավատա։

— Շարժ, — գոռաց բարձր ձայնով Լեվոնը։

Բոլորը գործերը թողին ու վազեցին ծառի տակ,
ծալպատիկ բուրեցին ստվերի մեջ։

— Մենք ել գնանք, բիձա, ասածներս լավ միտդ
պահիր, — ասեց Սուրենը և յերկուսով յեկան միացան
մյուսներին։

Սաթիկը և Սիրուշը առանձին խնամքով ճաշը
բաժանեցին։

Հանաքով ուտում էլին, հացի մեծ մեծ պատառ-
ներ բերանները դնում։

— Համա սովել եյի հա...

— Ես ինչ լավ կերակուր ե, քիչ և մնում մատ-
ներս ել հետը ուտեմ։

— Ուտող համը գիտի, չուտողը ինչ գիտի։

Ճաշից հետո ամեն մեկն իր համար ստվերոտ
տեղ ճարեց ու կանաչների վրա յերկարացավ հան-
գատանալու։

Կանաչք խմբերով, ծաղկավոր դույնդգույն չիթ
գեյրանները հագներին, գնացին մորի քաղելու։ Աննիկը
նույնպես մի ծառի տակ նստեց հանգստանալու։ Նա
առաջին անգամն էր, վոր մասնակցում էր դաշտաշին
աշխատանքներին։ Դրա համար նրան և հրապուրում
և վագեվորում էր այդ աշխատանքը, մասնավորապես բնու-
թյան գրկում, ֆիզիքական աշխատանքից հետո նա
իրեն լավ էր զգում։

Լեվոնը տեսավ, վոր Աննիկը մենակ ե՛ մոտեցավ
և յոգավորվեց նրա կողքին։

— Այստեղ յես ինձ շատ լավ եմ զգում. — ասեց
նա։

Աննիկը մի քիչ շփոթվեց նրա այդ հայացքից,
բայց իրեն ևս հաճելի չէր, վոր նա իր կողքին նստի։

Գրիգոր բիձան զրուխը դրած թեպի վրա՝ ննջում
էր։ Սանդրոն կանչեց նրան։

— Արի, վոչխարի մածուեն անուշ արա։

— Շնորհակալ եմ, յես նոր ճաշեցի, դու անուշ
արա, — ասեց Գրիգոր բիձան ու կրկին աչքերը փա-
կեց, բայց քնել այլևս չկարողացավ, կարծես Սանդրոն
մատը դրել էր նրա մարմնի ամենահիվանդոտ տեղի
վրա. նորից նույն հարցը բարձրացավ նրա առաջ — ին-
չո՞ւ, ինչո՞ւ մոտ կուլեկտիվ, մաղերս սպիտակել են իմ
սեփական աղտի վրա աշխատելով։ Քանի՞ — քանի ան-
գամ յես ել իմ վոչխարի մածուենը հարեվաններես եմ
հրամցրել, յես ելի տերը իմ տավարի, արտի, իսկ ե-
սոր սրտիցս ուզում են պոկել կղ բոլորը։

— Աննիկ, մենք միմյանց սիրում ենք, — ու նա-
լելով չորս կողմը, վոր վոչ վոք իրենց չի նայում
սեղմեց նրա ձեռքը։ Աննիկի մարմնով մի դող ան-
ցավ. նա առմիջապես իր ձեռքը փախցրեց ու գրպա-
նից հանելով թաշկինակը՝ սրբեց Լեվոնի ճակատի
քրտինքը։

— Ի՞նչը կարող է մեզ բաժանել միմյանցից,
չեթե մենք սիրում ենք իրար, — ասեց նա խաղաղով
մի տերեվի հետ։

— Այո, մենք յերկուսս ավելի լավ ենք հասկա-
նում միմյանց, ավելի մոտ ենք իրար, բայց... ծանր

հոգոց հանեց Լեվոնն ու մտախոհ հայացքով նայեց Աննիկին։

— Լավ, Լեվոն, գիտեմ, վոր կին յերեխա ունես. դու ինքդ պետք ե վորոշես. նման դրությունն այլևս շարունակել անհնարին ե, չի՞ վոր չի կարելի սիրել մեկին, իսկ ապրել չսիրածի հետ, դա նշանակում ե խաբել նրան. միթե դու դժվարանում ես վորոշել. այդ դեպքում մենք միմյանցից կբաժանուկենք, — ասաց Աննիկը՝ շեշտակի նայելով Լեվոնին։

— Դա ինձ համար չափազանց դժվար ե.

Նրանց խոսակցությունն ընդհատվեց, վորովհետև նույն րոպեյին բարձրաձայն ծիծաղով մոտեցան կանայնք՝ մորենու ճուղիները ձեռքերին, չափած ճուղիքները կարմիր պտուղների ծանրության տակ ճոճոտում ելին. Սաթիկը մի ճուղիք առաջարկեց Աննիկին։ Նա վերցրեց ու կարմիր պտուղները հատահատ պոկելով սկսեց ուտել. Շուտով նրանց մոտեցան տղաները։

— Եղ լավ ե, մենք գնացինք չարչարվեցինք, մեր բաժինը խլում եք մեր ձեռքից, — ասաց Զարուհին հանաքով։

— Աշխատանքի բաժանում ե, մենք քնեցինք, հանգստացանք՝ դուք ել գնացիք մորի հավաքեցիք, իսկ քաղած պտուղներն ել հավասար բաժանում ենք, — վրա բերեց Ոհանը մորենու պտուղները բերանը գնելով։

— Եղպիսի հավասարության մենք դեմ ենք, ամեն մեկն իր աշխատանքի չափ պիտի ուտի, — խոսակցությանը միջամտեց Սաթիկը գլխի սպիտակ թաշկի-նակն ուղղելով. Նրա կարմրած աչաբոր մի վալրկյան գրավեցին Ոհանի ուշադրությունը։

Գրիգոր բռնան, վոր արդեն գերանդին ձեռին արտի մեջտեղը հնձում եր՝ ձայն տվեց.

— Դե հերիք ա, որը մթնեց։

Լեոնը քիչ առաջվա խոսակցության ազդեցության տակ՝ մեկ անգամ ել գաղտագողի նայեց Աննիկին ու գերանդին վերցնելով՝ անցավ աշխատանքի. նրան հետեցին մյուսները, կանայք ել վերցրին փոցխերը։

Նստած ֆուսային Աննիկն ու Զարուհին. Մարիամը փոցխը վերցրեց, գանգաղ քայլերով մոտեցավ փոցխալորների բրիգադին. մի անգամ փոցխում՝ ապա հետ եր դառնում ու նայում յերկուսին, վորոնք դեռ խոսում ելին։

— Մարիամ, եղ ինչու եղպես կամաց ես աշխատում, — նկատեց նրա կողքի աշխատող կինը։

— Ի՞նչ անեմ, աղի ջան, գլուխս պտույտ ե գալիս, սիրտս խառնում ե, — կեղծ հիվանդ ձևանալով՝ դեմքը թթվեցրեց Մարիամը և նորից աչքը գցեց գեպի ծառի աակը, վորտեղ նստած ելին Աննիկն ու Զարուհին. Աղպես մի քանի բոպե աշխատեց, վերջը մոտեցավ նրանց և ծալապատիկ նստեց նրանց կողքին ու սկսեց բարձր ձայնով գանգատվել, տրտնջալ, վոր ինքը հիվանդ ե, միևնույն ժամանակ ականջները սրեց՝ լսելու նրանց խոսակցությունը։

— 20 թվին դու չի՞ ելիր Յերեանի բանտում, — հարցրեց Աննիկը Զարուհուն։

— Այո, — պատասխանեց նա ու կարմրատակեց. Ապա մի խեթ հայացքով նայեց Մարիամի կողմն ու Լեոնը։

— Հա՛, հա՛, յետ քեզ հիշեցի: Ձեր կամերան մեր կամերայի կողքին եր, — ուրախացավ Աննիկը:

Ջարուհին միայն գլխի շարժումով պատասխանեց: Նա չեր ցանկանում, վոր այդ խոսակցութիւնը շարունակվի Մարիամի ներկայութեամբ. նրան լավ էր ճանաչում, լավ գիտեր նրա բնավորութիւնը:

→ Դո՛ւ ել ես բանտ նստել, — զարմացավ Մարիամն ու սկսեց նրան մի լավ դնել:

— Բայց գիտե՛ս ինչու համար ե նստել, — հարցրեց նրան Ջարուհին՝ նրա կատկածները ցրելու համար, — հեղափոխութեան համար, եւ ժամանակ սա ջանքի աղջիկ եր, համա լավ կոմունիստ, — ասաց Ջարուհին՝ սիրալիբ հայացքով նայելով Աննիկին:

Յանի ընչի՛ համար աղջկան պիտի բանտ նըստեցնեն, — կատկածանքով նորից հարցրեց Մարիամը:

Աննիկն իր հերթին յերկար ժամանակ չեր հեռացնում հայացքը Ջարուհուց: Նրա հիշողութեան մեջ վերականգնում էր 20 թվականի Ջարուհին, ավելի յերիտասարդ, վայելչակազմ, սեղ, խորը աչքերով, իսկ հիմա ինչքան փոխվել է:

6

Մթնշաղն իջել էր քաղաքի վրա:

Հրացանների վերջին ճարձատյունները դադարել էին: Քաղաքի փողոցներում խումբ-խումբ զինված մարզիկ ելին ման գալիս ու կասկածելի անձնավորութեան պատահելիս՝ վորոնց կասկածում էին, թե բալլշէիկներ են, ձերբակալում է ուղարկում հետախուզական բաժինը:

Տներում մասսայական խուզարկութիւն էր կատարվում:

Աննիկը նստած իրենց սենյակում՝ մտաւտնջութեան մեջ էր: Մի ժամ առաջ, հաղիվ-հաղ կարողացել էր հետապնդումից ազատվել և տուն գալ: Նա ըստպատում էր մթնեղուն, վորպեսզի գիշերով փախչի քաղաքից: Նա գիտեր, վոր ապստամբութիւնը ճնշված է և քաղաքում սկսվել է Դաշնակցութեան վախճանալիան:

Յերկու-յերեք գիշեր անընդհատ ռազմահեղձմի շինքում նա հեռախոսի մոտ հերթապահ էր յեղել: Աչքերի կողերն անքնութիւնից ցավում էլին: Մտածում էր նաև այն մասին, թե ի՞նչ դրութեան մեջ են մյուս ընկերները:

Մայրը կանգնած աղջկա դիմաց՝ թախանձում էր մի պատառ հաց ուտել, բայց նա ուտելու վոչ մի ախորժակ չուներ, չնայած նրան, վոր յերկու ուր էր բերանը մի պատառ հաց չեր դրել: Նրա գլուխը ծանրացել էր մտքերից, բայց նրան ավելի տանջում էին մոր տխուր հայացքները, վոր վոչ մի վայրկյան չեր հեռացնում իրենից: Մայրական սիրտը մղկտում էր, յերբ նայում էր աղջկան: Յեղ աբցունքներն աղջկան չցույց տալու համար՝ դոգնոցի փեշով ծածուկ սրբում էր աչքերը:

Ծեր կին էր նա, հիսուն տարին անց: Հագին ունէր սեղ շալից դեղնա: Կյանքի ծանր հոգսերն ու տանջանքները դրոշմված էլին նրա դեմքին: Մեծ վորդու մահից հետո նա զլեին միշտ սեղ շալ էր կապում: Այս յերեք ուրն ավելի շատ էր տանջվել Աննիկի համար, մանավանդ վոր նա գիշերները տուն չեր յեկել: Հազար ու մի վատ մտքեր պղտորում էլին նրա սիրտը:

Յերբ բալլեիկները ապստամբութիւնը ճնշվեց, նրա մայրական սիրտը զգում էր, վոր աղջկան մի մեծ փորձանք է սպասում: Նա մտածում էր ինչ անել, վորպէսզէն աղջկա կյանքին սպառնացող վտանգը հեռացնի, ազատի նրան դահիճների ձեռքէց: Աննիկի վեց տարեկան քույրը վռնէնչ չէր հասկանում այդ բաներէց, բայց նա իր մանկական բնազդով զգում էր, վոր իրենց տանը ինչ վոր մի արտակարգ տխուր բան է պատահել: Նայում էր շուրջը, տեսնում է, վոր մայրը լաց է լինում, վոր Աննիկը չերկու որ է տուն չի լեկել, աչսոր լեկել է, բայց հաց չի ուտում, չի խոսում, իր հետ հանաքներ չի անում: Հայրը նուշնալիս լուռ՝ վոչ վոքի հետ չի խոսում: Նա բարկացած, հոնքերը կիտած՝ անընդհատ գնում-գալիս է: Շուշիկը վախենում է հոր բարկացած հայացքէց: Նա հանկարծ մի ցուրտ զգաց մարմնի մեջ: Սենյակի անկյունը նրստած, իր մանկական լրջությամբ նա դիտում էր բուրին, բայց իր մանկական ուղեղով չէր կարողանում իրեն տանջող այդ հարցերին պատասխան դտնել: Նա մի անգամ փորձ արեց հարցնել մորը, յերբ նա թաց աչքերն էր սրբում, թե նա ինչո՞ւ լե լաց լինում, բայց մայրը վռնէնչ չպատասխանեց ու անցավ խոհանոց՝ Աննիկին ճաշ բերելու:

«Բայց ինչո՞ւ այսքան ժամանակ Աննիկի ճաշը մնացել է սեղանի վրա, չէ՞ վոր նա սոված է, իսկ կերակուրը սառչում է, մտածեց նա, մտտեցավ սեղանին ու կերակրի ամեն ալիւի մտտեցրեց քրոջը: Աննիկը ըստ յերևութիւն, զգացվեց նրա այդ վարմունքից՝ ժպտաց նրա դեմքին ու հոգի մի պատառ դրեց բերանը: Այդ բանը շատ ուրախացրեց Շուշիկին:

Սենյակի դուռը ճոռալով բացվեց ու ներս մըտավ Աննիկի ընկերուհին՝ Մարգոն, կռան տակ մի փոքրիկ կապոց բռնած: Ընդհանուր կերպով բարեկեցիկ բոլորին, ձեռի կապոցը դրեց թախտին ու աթոռը վերցնելով՝ նստեց Աննիկի կողքին:

— Աննիկ, շորերը բերել եմ, մութն ընկնելուն պես հագիր է արի մեզ մոտ: Մեր տնից քեզ կճանապարհենք, վոչ վոք չի կասկածի... մի մտածիր, — մտերիմ, ընկերական չղտնակով ասեց Մարգոն:

— Յես իմ մասին չեմ մտածում: Յես վոր մասնակցել եմ հեղափոխական գաղտնի աշխատանքներին՝ միշտ աչքի առաջ եմ ունեցել, վոր կարող եմ բանտարկվել, դեռ ավելին... Բայց ինչ է լինելու այս ծերունիների դրութիւնը, չէ՞ վոր միակ աշխատող ձեռքը չես եյի, ստացած կոպեկներով հազիվ պահպանում եյի սրանց գոյութիւնը, — հուզմունքից շրթունքները դողդողալով պատասխանեց Աննիկը:

Հայրը մի բուպե կանգ առավ ուղիղ Աննիկի դեմ դիմաց:

— Նոր ես մտածում, վոր մեզ սովին ես մատնում, ինչ գործ ունեյիր, վոր խառնվեցիր եզ գործերին, համ քո տունը քանդեցիր, համ ել մեր տունը — բարկացավ նա ու նալեց աղջկան:

— Հերիք է, հայրիկ, դրա մասին խօսես, միևնույն է դու չես կարող ինձ հասկանալ, մենք տարբեր մարդիկ ենք, դու կովի մարդ չես, իսկ յես հանուն իմ դատակարգի շահերի՝ անում եմ այս զոհաբերութիւնը, — ասեց Աննիկը խորխտ ձայնով ու դարձավ Մարգոյին:

— Լավ, Մարգո ջան, գնա և ինձ սպասիր. — ու պինդ սեղմեց նրա ձեռքը:

Մարգոն դուրս չեկավ Աննիկի մոտից ծանր տը պավորութեան տակ: Նա նույնպես չէր կարողանում հասկանալ, թե ինչից զրգված ընկերուհին մասնակցեց ապստամբութեանը: Խաղաղ, չերջանիկ կյանքը թողնել ու գնալ կամավոր կերպով իրեն վտանգի յենթարկել՝ այդ անհասկանալի լեր իր համար: Բայց Աննիկը բոլորովին այլ բնավորութիւն ունէր: Դեռ աշակերտական շրջանից նրա մեջ տարրինակութիւններ կային: Բայց չնայած այդ բոլորին, ինչ գնով ել լինե՞ր պետք էր ազատել նրան, այսպես մտածելով Մարգոն տուն հասավ:

Հազիվ քսան րոպե եր անցել Մարգոյի գնալուց, լերը դաշնակցական զինվորներից հինգ-վեց հոգի, զինված մատուցներով, հրացաններով՝ յեկան Աննիկին ձերբակալելու:

Զինված մարդկանց տեսնելուն պես՝ մոր վոտները թուլացան: Փոքրիկ Շուշիկը, աչքերն արցունքով լի, վախեցած մոր փեշերին կալավ: Հայրը մի թունոտ հայացք գցեց չեկողների վրա: Զինվորներից յերկուսը մոտեցան ու լպիւրջ հայացքով մատուցներին խոյովակները Աննիկի քունքերին դեմ տվին:

— Չեմ փախչի, իզուր էք ձեր քաջագործութիւնն աշատել ցույց տալիս, — հեգնեց նրանց Աննիկը: Նրա լերեսի գույնը թուել էր: Նա հուզված հագավ կապույտ մահուդից հին վերարկուն և արագ քայլերով առաջ անցավ դեպի դուռը: Նա սիրտ չարավ հետ նայելու ծընողներին: Դռնից դուրս գալիս նրա ականջին հասավ Շուշիկի լացի ձայնը:

Ամբողջ ճանապարհին նրա աչքից չէր հեռանում հոր թունոտ հայացքը, մոր տանջված դեմքը, և կարծես նոր միայն զգաց, թե ինչքան ուժգին կերպով սիրում էր մորը: Նրան թվաց, վոր բոլորովին կորցրեց սիրելիներին, վոր այլևս՝ նրանց չերեք չի տեսնելու: Ինչպես նա կցանկանար այս գիշեր քնել փափուկ անկողնում, չէ՞ վոր այնքան հոգնել էր, հոգնել էր վոչ միայն հոգեպես, այլև ֆիզիքապես: Հուզմունքից շրթունքները դողացին: Բայց վոչ, վոչ, նրա մեջ բարձրացավ մի նոր զգացում: Չէ՞ վոր այդ զոհաբերութիւնն անում է հանուն հեղափոխութեան. այդ գիտակցութիւնը նրան ավելի ամրապնդեց:

Ճանապարհի կիսին զինվորներից մեկը հանկարծ բռնեց Աննիկի կզակից:

— Մինչև հիմա բայրեկներին հետ ելիր, իսկ հիմա մեզ ես պատկանում — ասեց ու լպիւրջ կերպով ծիծաղեց:

Աննիկը բարկացած հայացք նետեց նրա վրա ու հազիվ կարողացավ զայրույթը դսպել. զզվանքով աջ ձեռքով հրեց նրան մի կողմ: Նա բարկութիւնից շրթունքներն էր կրծոտում: Մի բուռն ցանկութիւն առաջացավ նրա մեջ — տեսնել Արամին, լսել նրա ձայնը. լերեք, լերեք նա նրան այդպես չէր սիրել, վորքան հիմա, լերը շրջապատված է այդ գարշի մարդկանցով:

Նրանք կանգ առան բանտի առաջ: Յերկաթե դռները բացվեցին ու Աննիկին ներս ընդունեցին: Բանտի մուտքը պատերը նրա վրա ցնցող տպավորութիւն թողեցին:

Նրան առաջնորդեցին բանտապետի սենյակ, նա

չէր հավատում իր աչքերին: Յերեք ընկերն ել աչքտեղ են, պատահում շորերով: հյուծված: Աննիկի սիրտն ուրախությունից տրոփում է: Նրան թվում է, վոր չե՞ր կար, շատ յերկար ժամանակ չի տեսել իր ընկերներին: Այդ լեւերքի մեջ է Արամը: Ինչքան է նա փոխվել ճակատը վիրավոր, արյունը չորացած վրան, մտքերը զգզված, դեմքը գունատ ու մտախոհ:

Աննիկը մի քայլ է անում դիպի նա, ուզում է փառվել նրա վզովը և կարոտն առնել:

Բայց ինչո՞ւ վաչ մեկը չի նայում իրեն, անգամ Արամը, վոր նրան տեսնելուն պես լերեսը շուռ տվեց դեպի պատի կողմը: Ի՞նչ է պատահել, մթթե՞նա աչքը և չի սիրում... Վոչ, այդ անկարելի չէ: Նրա սիրտը սկսում է ուժգնորեն բարախել:

— Դո՛ւ ել ես մասնակցիլ տպտամբությանը, — հարցնում է բանդապետը՝ աչքերը խոփոռելով Աննիկի վրա: — Սրանց հետ դո՛ւ չես գնդակ արձակել մեզ վրա, — շարունակում է նա՝ ձեռքով ցույց տալով յերեք բայլչեիկներին:

Աննիկը հանկարծակի գալով աչք հարցից՝ հարցական կերպով մերթ նայում է իր ընկերներին, մերթ բանդապետին, ու գլուխը կախում է:

— Ինչո՞ւ չես լռել, լեզուդ պապանձվե՞լ է, ինչ է, չի՞ս պատասխանում, — նորից ձայնը բարձրացնելով դիմում է բանտապետն Աննիկին:

Բարեկությունից շրթունքները գոդում ելին: Աննիկի լուռությունը նրան ավելի չի կատաղեցնում:

— Ի՞նչ ե՞լ բոլորդ խոսք մեկ վորոշել եք չիտսե՞լ, բայց չես ձեզ խոսեցնել կտամ, — բռունցքը ցուլ տալով սպառնում է նա:

— Յես նրանց չեմ ճանաչում, — պատասխանում է Աննիկն հագլխոտ լեղանակով ու աչքի տակից նայում ընկերներին:

— Սրան նստեցրեք առանձին կամերայում, հետո խոստովանեցնել կտանք, — խոսելով կարգադրում բանդապետը:

Աննիկը գունատվեց, դեմքի մկանները կծկվեցին բայց նա անդրդվելի մնաց: Նա վերջին անգամ նայեց ընկերներին և հանդիպեց Արամի հայացքին: Նա իր հայացքով հակառակություն եր տալիս նրա պատասխանին ու քաջալերում: Աննիկը սրտադողվեց ու թեթևացած դուրս լեկավ սենյակից: Նոր միայն կարճես հասկացավ, թե ինչո՞ւ չէր աչք սառը վերաբերմունքը դեպի ինքը: Նա չէր հասկանում, վոր Արամն աչքպես վարվեց միայն նրա համար, վորպեսզի ազատի իրեն՝ Աննիկին:

Առաջին դիշերը մնալով մենակ կամերայում՝ նա տարտու զգաց. անմիջապես պառկեց չոր թախտի վրա ու քնեց:

Առավոտ վաղ հերթապահը նրան զարթեցրեց: Ահա թե՛ ինչ — ինքը բանտարկված է... Քնի մեջ վորնչ չէր, զգացել, թե ինքը վորտեղ է դաժմում: Հերթապահի ներկայութունը միայն նրան հիշեցրեց բոլոր դեպքերը, իր դրությունը: Անմիջապես հիշեց, վոր Արամը նույնպես այստեղ է, մյուս կամերայում, նույն վիճակում:

— Ի՞նչ կա, ինչո՞ւ չես չեկել, — հարցրեց նա ու հարցական կերպով նայեց նրան:

— Աչքպես է բանտի որենքը, — պատասխանեց հերթապահը ու կամերայի դուռը ծանր կողպեքով կողպելով դուրս գնաց:

Մնաց մենակ Աննիկը: Նա չգիտեր ինչ անել:

անել: Մերթ մոտենում եր նեղլիկ պատուհանին, մերթ
ասփալտի հատակի վրա հետ ու առաջ դնում: Ժամա-
նակը շատ դանդաղ եր անցնում: Հազար ու մի միտք
պաշարում եր նրա ուղեղը: Նա չերբեք, չերբեք չեր
կարծում, վոր ապստամբությունն այդպիսի վախճան
կունենա, իսկ Արամը, ինչ եր մտածում նա հիմա:

Այդպես ծանր մտառանջությունների մեջ անցավ
առաջին որը: Դժվար եր հաշտվել ստեղծված դրու-
թյան հետ, բայց նա շուտով ընտելացավ բանտի
կյանքին:

Անցավ մի ամիս: Մի որ սպասուհին յեկավ ու
հայտնեց.—

— Պատրաստվիր, Աննիկ, այսօր ձեր դատն է
լինելու:

Աննիկն ուրախացավ, վոր վերջապես վերջ կը-
տրվի անորոշությանը: Սկսեց շորերը կարգի բերել:

Հուլիսի շոգ օրերից եր: Որվա ամենաշոգ ժամա-
նակը: Կարծես վերեից կրակ եր թափվում. փողոցները
դատարկ էին: Բոլոր կարող եր փողոց դուրս գալ այդ
շոգին: Բայց չերը լուր տարածվեց, վոր չորս բալլեր-
վիկներ յայսօր դատում են՝ խանութպանները դռնե-
րից դուրս ելին հանում գլուխներն ու առանձին հըըճ-
վանքով նաչում: Փողոցների այս ու այն անկյունում
խումբ-խումբ մարդիկ, քաղքենուն հատուկ հետաքը-
քությամբ նուշապես սպասում էին, թե յերը են բե-
րելու բալլերի բանտարկյալներին. դա նրանց համար
մի տեսարան է, սենսացիա, վոր կարող եր նրանց
թմրած ուղեղը շարժել:

Չորս հոգի էին, նրանց մեջ եր և Աննիկը: Մի
ամսվա բանտարկված կյանքը թողել եր իր կնիքը նրա

դեմքին—գունատվել ու հիհարել եր, աչքերը փոսն
ընկել: Քայլում եր Արամի կողքով:

Բռն սրկյալներին արգելվում եր խոսել մի-
մյանց հետ: Գուցե վերջին անգամն է, վոր յերկուսով
կողք-կողքի գնում էին: Իրենց ամեն մեկի սրտում
շատ բան կար կուտակված, շատ բան կար միմյանց
հաղորդելու, բայց հնարավորություն չունեին մի-
մյանց հետ խոսելու: Յերբեմն Աննիկը գաղտագողի նա-
լում եր Արամին ու նրա սիրտն ավելի չեր ավելոճ-
վում: Բայց ինչո՞ւ Արամը վոչ մի անգամ գլուխը չի
բարձրացնում, չի նաչում իրեն: Ինչո՞ւ յե նա այդ-
պես մտախոհ, մթթե դաշնակցական դատարանի սար-
սափն է ազդել: Վոչ, վոչ, նա այդպես թուլամորթ չե:

Դատարանի շենքի առաջ հավաքված եր մեծ
բազմություն:

Շուկն անցավ բերնեբերան՝ թե բերում են բալլ-
երիկներին:

Բազմության միջից ամեն մեկն աշխատում եր
առաջ անցնել, վորպեսզի ավելի լավ տեսնի նրանց:

Դատարանում Աննիկն իրեն ավելի հանգիստ եր
զգում: Դատարանի նախագահի այն հարցին, թե՝

— Դու յերիտաստդ, 18 տարեկան օրիորդ,
գուցե բալլերիկները քեզ խաբել են ուրիշ նպատակներ
համար:

Աննիկն առանց տատանվելու պատասխանում է.

— Յես ինքս իմ հեքիսն համոզմունքով բալլերիկ
եմ և գիտակցորեն կովել եմ ու կովելու յիմ դաշնակ-
ցական իշխանության դեմ:

— Ահա թե ինչ,— քթի տակ ինքն իրեն խոսեց

նախագահը և սրած բեխերը մի յերկու անգամ վալու-
րելուց հետո՝ շարունակեց կծու հեգնանքով։

— Ուրեմն դու ավելի վտանգավոր ես մեզ հա-
մար, քան քո մյուս ընկերները։

Մի բոպե Աննիկն այլալվից նրա այդ հարցից՝
նա կասկածեց, թե չլինի՝ ավելորդ խոսք ե թոցրել բե-
րանից, բայց ներքուստ մի ձայն թելադրում էր, վոր
ճիշտ ես պատասխանել, այդպես ես վարվում, վոր-
պեսզի իրենից մի գաղտնիք կորզեն։

— Գուցե և այդպես ել ես,— հեգնեց նա։

Նրա այդ պատասխանը դուր չեկավ արտակարգ
դատարանին։ Յերեքը խորհրդավոր կերպով միմյանց
են նայում։ Ամենից շատ կատաղում ե նախագահը՝
նա, վոր և պոլկովնիկ եր՝ կարծես նոր միայն դգաթ
իր փայլուն ուսաղելիքների ուժը՝ և հրամայեց, վոր
ներս բերեն մեղադրյալ Արամ Ս...յանին։

Արամի անունը լսելուն պես Աննիկի սիրտը ըս-
կեսց արագ բաբախել, նա մինչև ակաճնեքը կարմրեց-
զգում եր, թե ինչպես այտերը այրվում են, զգում եր,
վոր չեթե մի վայրկյան թուլանա և չկարողանա հուզ-
մունքը զսպել, կարող ե ընկերներին մատնել։ Այդ միա-
քըն ավելի չեք տանջում նրան, և իր հուզմունքը թագ-
ցնելու համար՝ նա կըծոտում եր շրթունքները։

Գալիս ե Արամը։ Նրանց չերկուսի հոյացքները
հանդիպում են միմյանց։ Արամը շփոթվում ե, և ան-
միջապես ինքն իրեն հաղաքելով՝ նայում ե դատավո-
րին։ Դատարանն իր ամբողջ կազմով հրճվում ե այդ
տեսարանից, և հաղթութուն տարած մարդու նման
պոլկովնիկ դատավորը, գլուխը քիչ առաջ բերելով
դարձյալ հեգնական յեղանակով դիմում ե Աննիկին։

— Ի՞նչ հարաբերութան մեջ եք յեղել մեղավոր-
յալ Աննիկի հետ. գուցե նրան դուք ոգտադրծել
եք ձեր անձնական կրքերին բավարարութուն տալու
համար,— ու բերանը բանալով՝ քահ-քահ ծիծաղում ե
Ծիծաղում են նրա հետ լավրը կերպով նաև դատարա-
նի մյուս անդամները։

Արամի արյունը գլուխն ե տալիս. մի բոպե նը-
րան թվում ե վոր պատերը շուռ են գալիս, նա մի
քալլ ե անում դեպի դատավորի սեղանը։

— Ո՞վ ե ձեզ իրավունք տվել,— ու չկարողանալով
այլևս շարունակել՝ բարձրացնում ե բռունցքը նրանց
վրա։

Անմիջապես մոտենում են զինվորներն ու նրան
մի կողմ քաշում։ Արամը շփում ե ձակատը, մեկ ել
նայում ե Աննիկին։

— Դատաբանին իրավունք չե վերապահված ի-
մանալու, թե հում հետ եմ ապրում լես,— պատասխա-
նում ե Աննիկը մի փոքր շփոթվելով։

— Ուրեմն արտակարգ դատարանի առաջ չեք
ուզում խոտոտվանվել, թե դուք ինչ մասնակցութուն
եք ունեցել բալլշեիկների գաղտնի աշխատանքներին։
Լնվ... ոպառնում ե նախագահը։

— Ինչո՞ւ պետք ե լես ձեր դատարանի առաջ հաշիվ
տամ լւմ աշխատանքների մասին, խոտոտվանվեմ,—
հանդիստ ձայնով պատասխանում ե Աննիկը։

Կես ժամից հետո կտրվում են դատավճիռը։

Արամին դատապարտում են մահվան. Աննիկի
ներկայութւամբ կարգում են նրա մահվան վճիռը։
Մի բոպե Աննիկին թվում ե, վոր վտանքը ծավում
են, ինքը վայր ե ընկնում։ Գլուխը պտուտ ե գալիս։

Մի քայլ հետ գնալով՝ հենվում ե պատին, քարացել ե: Կարծես զգալու ընդունակութիւնը կորցրել ե: Բայց ահա ներսից ինչ վոր մի բան կոկորդը խեղդում ե, բայց վոչ, դատարանում նա լաց չի լինի: Սրբում ե աչքերն ու անկուշտ հայացքով նայում Արամին: Վորքան նա նայում ե նրան, այնքան սիրտը լցվում ե. բայց նա իրեն պահում ե, չէ՞ վոր ինքը բայլելիկ ե և կանգնած ե դասակարգային թշնամու գիմաց:

Արամը շրջապատված գինվորներով՝ մի քայլ առաջ չեկավ դեպի Աննիկն ու նրա ձեռքը պինդ սեղմեց, կարծես նոր միայն զգաց, թե վորքան քաղցր ե կյանքը:

— Մնաս բարե, Աննիկ, մեր սկսած գործը կշարունակես, — ասաց ու դուրս չեկավ դատարանից:

7.

Ամբողջ որը կարծես Աննիկը կոշմարային դրութիւն մեջ եր: Միբան ուզում եր պայթել: Մտքիցը դուրս չեր գալիս Արամը, Գիտեր, վոր արեւը վերջին անգամն ե փայլում նրա գլխի վերեւը, վոր վաղն այս ժամանակ ինքն ել այլևս չի տեսնի նրան, այլևս չի լինի նա: Այդ միտքը ծակում ե նրա սիրտը. շատ ծանր եր շատ հաշտվել այդ մտքի հետ: Նա ինքն իրեն հարց եր տալիս, թե ինչու համար այդպիսի թանկագին զոհ տանել: Բայց չէ՞ վոր հեղափոխութիւնն առանց զոհերի չի լինի, բոլորն ել թանկագին են, ասում եր նրան ներսից մի ձայն: Նա չերկարացավ կուշտակի վրա և յերկար ժամանակ, աչքերը փակած, անշարժ դրութիւն մեջ մնաց. նրան թվում եր, վոր ինքը խոսում ե Արամի հետ, լսում ե նրա ձայնը...

Աննիկը հիշեց իրենց գաղտնի ժողովները: Հաճախ Արամը ժողովներից հետո նրան ճանապարհում եր տուն. քանի գնում՝ այնքան ավելի ելին մտերմանում միմյանց հետ: Այդ որը ժողովը վերջացավ ժամը 12-ին: Հերթով, մեկ-մեկ, կազմակերպութիւն անդամները դուրս չեկան ու ցրվեցին իրենց տները: Իրենք յերկուսոր միասին դուրս չեկան: Իրենց տունը բավական հեռու յեր, քաղաք խուլ փողոցներից մեկում:

Թույլ, գունատ լույսը վախով ու գաղտագողի մտնում եր լուռ փողոցները: Գիշերային պահակին եր, վոր նրանք անդիպում ելին:

Սկզբում չերկուսով թեանցուկ արած գնում ելին լուռ, հաղորդում միմյանց ապրումները: Սկսեցին խոսել աջնպես կամաց, վոր իրենց խոսակցութիւնն իրենք ելին լսում միայն: Նրանք կանգ առան մի հարկանի սե քարե շենքի առաջ: Դեպի փողոց նայող լուսամուտներից մեկում դեռ պլպլում եր լույսը: Աննիկն իսկույն իմացավ, վոր մայրը դեռ չի քնել, իրեն ե սպասում: Այդպես եր նրա բնավորութիւնը, մինչև աղջիկը տուն չգար՝ չեր քնի:

Արամը ձեռքը մեկնեց նրան ու չերկար ժամանակ չեր ուզում բաց թողնել:

— Աննիկ, սիրում եմ քեզ, սիրում եմ նաև հեղափոխական աշխատանքը, բայց յերկուսն իրար հետ չեմ կարողանում հաշտեցնել — ու դեմքը մոտեցնելով նրա դեմքին՝ անկուշտ հայացքով նայեց նրան:

Աննիկը զգաց նրա տաք շնչառութիւնը: Միբան սկսեց ուժգին բաբախել: Նա յել սիրում եր Արամին:

— Ի՞նչ ե, կարծում ես այնքան թուլամորթ եմ,

վոր չեմ դիմանա,—ու խոսքը կիսատ թողնելով՝ մինչև ականջները կարմրեց:

Ինքն եւ չիմացաւ ինչպե՞ս պատահեց... Սենյակ մտնելուց հետո ել՝ դեռ զգում եր շրթունքներին նրա տաք համբույրը:

Մայրը նստած լուսի տակ՝ կար եր անում. լերբ Աննիկը մտաւ՝ գլուխը բարձրացրեց ու հարցրեց մայրական հետաքրքրությամբ.

— Ես ինչի հաքան ուշացար:

— Զբոսնում ելինք. դուքսը շատ լավ չեղանակ եւ նրա աչքերը ժպտում ելին, իրեն աջնքան յերջանիկ եր զգում... Մի վայրկյան չկարողանալով իր զգամցուններին տերապետել՝ մոտեցավ մորն ու պինդ փաթաթվեց նրան:

— Մայրիկ, լեթե իմանաս ինչքան լերջանիկ եմ...

— Մայրիկ, գիտե՞ս, չես ամուսնանում եմ,—ու մինչև ականջները կարմրեց:

Մայրը ժպտում եր աղջկա դեմքին:

— Արամի հետ եմ ամուսնանում, շարունակեց նույն վողելվողությամբ Աննիկը և մոր ձեռներէց բռնած՝ նստեցրեց իր մահճակալին:

Մայրը չեւ ուզում աղջկա սիրտը վշտացնել, չեւ ուզում տակի վոր հայրը դարձաւ բարկացել եր աղջկա վրա՝ դիշերներն ուշ տուն դալու համար:

Մայրը անկողնում պառկած՝ յերկար ժամանակ չեւ կարողանում քնել. նա դեմ չեւ, վոր Աննիկն ամուսնանում ե, բայց չգիտեր ինչո՞ւ սիրտը համակվել եր մտահոգությամբ: Արամը խելոք յերիտաստորդ ե, բայց չե՞ վոր նա մասնակցում ե հեղափոխական գաղտ-

նի աշխատանքներին, ով գիտե ինչ կարող ե պատահել և աղջիկը ջահել հասակում կանքաղղանա...

Դիշերվա կիսին նա վեր կացավ և կամացուկ մոտեցավ աղջկա մահճակալին: Աննիկը հանգիստ քնած եր. չուզեց նրան արթնացնել, բայց Աննիկը հանկարծ աչքերը բաց արեց ու տեսավ նրան կանգնած իր գլուխովներով:

— Մայրիկ, ինչո՞ւ չես քնում,—դարմացած հարցրեց նա:

Մայրը շփոթվեց. մի վայրկյան նրա մեջ չքացան բոլոր կառկածները: Նա զգում եր, վոր աղջիկն իրեն չափազանց յերջանիկ ե զգում. ինչ կարիք կար նրան վշտացնել: Բայց մի ձայն նրան թելադրեց հոյտնելու աղջկան իր մտահոգության մասին:

Աննիկը հանգստացրեց մորը.

— Զե՞ վոր յես նրա հետ եմ աշխատում, ինձ ել նույն վտանգն և պալանում, հանգստացիր, դնա քնիր:

Մայրը հանգստացավ և վերադարձավ գեպի իր անկողինը:

«Մի՞թե յես այնքան թուլամորթ եմ, վոր չդիմանամ»—իսկ հիմա հաղթահարիւ այդ ծանր վիշտը,— ներսից մի ձայն ասում եր նրան: Խեղճ կին—հիշեց նա մոր մտահոգությունը:

Մի քանի որից հետո Աննիկին մի խումբ ընկերների հետ տեղափոխեցին Յերևանի բանտը: Այդտեղ նա հանդիպեց Զարուհուն:

Այն ժամանակ Զարուհին յերիտաստորդ եր, մեկամաղճոտ, վշտոտ հայացքով: Նրա խնդրանք մի անգամ Աննիկը նրա համար մի դիմում եր գրել արդա-

Մուքելը փախավ ու զոռ տվեց վոտների ուժին՝
ծեծից ազատվելու համար:

Գրեգոր բիձեն տրմբալմբալեն մոտեցավ Մար-
կոսին: Նրա աշակերտները դուրս ելին ցցվել, հնամաշ
արխալուզը հագրվ էր ծածկում մաշված շալվարից դուրս
մնացած ծնկները:

— Եղ խի՛ չես մեր երեխին ծեծում:

Մարկոսը աչքերը խոփռեց նրա վրա:

— Դեռ լեզու չե՛լ ունեւ, չերկարացնում ես, ա-
մեն մի կորած վոշխարին հախը քո ջանից եմ դուրս
գալու, — սպառնաց Մարկոսը:

Կարմիր գործածները մտան գյուղ:

Մուքելի սիրտն ուրախութունից թալրուաց, չերբ
ծիու վրա տեսավ նստած Լեվոնին՝ կարմիր պոպոզիկը
գլխին: Նա ուրախութունից թռչկոտում էր, ու իրեն
հասակակից մի խումբ պատանիների հետ հավաքվի-
ցին կարմիրների մոտ: Մուքելի մեջ միտք հղացավ
գնալ Լեվոնին խնդրել, վոր իրեն ել վերցնի իրենց
շարքերը: Բալց ինչպես տեսնել Լեվոնին, կարմիր
պահակը կանգնած է դռան առաջ և չի թողնում ներս
մտնել: Նա մտատանջության մեջ էր, սիրտ չեր անում
մոտենալ պահակին: Մի չերկու-չերեք անգամ պտուղտ
չեկավ՝ ախ խրճիթի շուրջը, ուր տեղավորվել էր հրա-
մանատարութունը, վերջը գլխիկոր տուն վերադար-
ձավ բայց այդ միտքը նրան հետապնդում էր, նա
մտածում էր, միջոցներ եր վորոնում՝ գեթ մի անգամ
Լեվոնին տեսնելու: Նա հույս ուներ, վոր Լեվոնը կը-
հաջողեցնի, Նորից դուրս չեկավ տանից: Հարեվան
Մարկոսենց տան մոտից անցնելիս, աչքը լուսամու-
տից ներս գցեց: Ալեքը, խարազանց Մխոն, տերտերը

և ելի մի յերկու հոգի իրենց գյուղացիներից, վորոնց
դեմքը լավ չկարողացավ տեսնել, գլուխները ցած-
բացրած՝ փսփսում ելին: Մուքելը հետաքրքրվեց, ան-
նկատելի կերպով թաղնվեց դռան յետևը:

— Հիմա լավ ժամանակ ե, գնացեք, — ասաց տեր-
տերն, սալտակախառն միբուքը շփեց:

Բոլորը նայեցին իրար յերեսի: Սանդրոն դուրս
չեկավ: Մուքելը կանգնած տեղում, վախից թուքը բի-
րանում չորացավ, նա վախենում էր անգամ ընչեղ
բայց ներսից կարծես մի ուժ նրան ստիպում էր մնալ
մինչև վերջը:

Սանդրոն գոլի նման պտուղտ չեկավ տան չորս
կողմն ու վերադառնալով՝ ասեց:

— Մութ ե, վոչ վոք չի տեսնի:

— Յես գնամ, — ասեց Մարկոսը, — գլխիս սպիտակ
մազերն ինձ կաղատեն, — ու վեր կենալով տեղից՝ պըն-
դացրեց արխալուզը: Մտավ մարագը, ինչ վոր գործիք
ներ վերցնելով՝ խարազանց Մխոյի հետ դուրս յեկավ:

Մուքելը շատ անհանգիստ էր նրանց խոսակցու-
թյունից. հատ ու կենտ բռռերը, վոր հասնում էին
նրա ականջին, նրանց շարժումները նրա մեջ կասկած-
ներ ելին առաջացնում: Նրանք խոսում էին չերկաթ-
գծի մասին, վոր պոեզիա գալու յե յերեկոյան ժամը 9
— ին... «Ենպես անենք», վոր չուշացնենք:

Նա ներքուստ գգում էր, վոր նրանք ինչ վոր
վատ բանի չեն պատրաստվում: «Չե, չե, սրանք կարմիր-
ների թշնամի չեն, քիսս չեն տալու նրանց» —
ինքն իրեն մտածեց նա և առանց ժամանակ կորցնե-
լու դուրս յեկավ ու համարձակ քայլերն ուղղեց դեպի
իրեն ծանոթ կարմիրների տունը:

— Ի՞նչ ասեմ, — մտածում եր նա, բայց յերբ հիշեց, վոր Մարկոսը Մխոյի հետ գործիքները կռան տակին գնացին դեպի ձորը՝ սիրտ առավ և մոտենալով Կարմիր բանակայինին՝ ասեց.

— Ուզում եմ մեծին տեսնել, վռազ գործ կա. Կարմիր բանակայինը նույնց Մուքելին, նրա պատուոտված շորերին, բաց արմունկներին ու թեթև ժպտաց: Իսկ Մուքելն անհամբեր սպասում եր, թե նա ի՞նչ պատասխան կտա իրեն:

— Կոմիտարի մօտ ես ուզում գնալ, — հարցրեց Կարմիր բանակայինը,

— Հա, հա, — ուրախացավ Մուքելը:

— Գնա: Մուքելը ներս մտավ և առաջին մարդը, վորին հանդիպեց՝ Լևոնն եր: Մուքելը չափազանց ուրախացավ առաջինը մոտեցավ նրան ու ձեռքը յերկարացնելով, հարցրեց:

Լևոն ինձ չե՞ս ճանանչում:

— Մուքել, եդ գե՞ւ յես... Ի՞նչ մեծացել ես, — ծիծաղեց Լևոնը ձեռքը դնելով նրա ուսին:

Մուքելը հպարտացավ:

Դու չե՞ս մեծը, իրավունքը քո՞ ձեռքին ե, — հարցրեց նա Լևոնի թևից բռնելով:

— Ի՞նչ կա, Մուքել, տաս, — վստահեցրեց նրան Լևոնն ու քթի տակ ծիծաղեց:

Մուքելը վուպևվորված Լևոնի վերաբերմունքից, մոռացավ թե ինչու համար է չեկել ու ասեց.

— Յես ուզում եմ կամավոր զրվել ձեզ մոտ:

— Դո՛ւ, — զարմացավ Լևոնը և հարցրեց, — քանի տարեկան ես:

— Կամ ելի, խելքս բան կտրում աս:

— Հրացան բռնել գիտե՞ս:

Մուքելի դեմքը մռայլվեց, բայց միայն մի վայրկյան, ու նորից զվարթացավ:

— Հա, միտքս ընկա ի, գիտե՞ս ինչու չեմ ուզում մեծին տեսնել, — ու պատմեց Լևոնին Մարկոսի տան գաղտնի խորհրդակցություն մասին:

— Պատմության ընթացքում պատահու՞ղ զեմքը մերթ մռայլվում եր, մերթ աչքերը բոցավառվում:

— Տեսնո՞ւմ ես, եդ քո հորեղբորը, — ասեց քլմծիծաղով Մուքելը:

— Նա իմ հորեղբայրը չե, նա իմ թշնամին ե,

— ընդհատեց Լևոնը:

Նա լավ ճանաչում եր այդ վաշխառու մարդուն: Մուքելը հիշեցնում եր իր մանկությունը:

Մի քանի վայրկյան լուռ մնալուց հետո՝ շարունակեց.

— Լավ, Մուքել, ապրես, բայց վոչ մի տեղ մի տարածիր, եզուց արի:

Մուքելը լավ տրամադրություններս յեկավ նրա մոտից: Ամբողջ գիշերը նրա քունը չեր տանում: Նա իրեն պատկերացնում եր Կարմիր բանակայինի ըզգեստով, հրացանը ուսին պահակ կանգնած:

Հետևյալ որը Մուքելին ընդունում են Կարմիր բանակի շարքերը՝ Յերկու տարի մնում է բանակում, սովորում է գրագիտություն:

Յերբ քաղաքացիական կռիվները վերջանում են, Մուքելը դեմոքրիտիզացիայի ի յենթարկվում ու վերագառնում գյուղ:

Գյուղում կազմակերպվում է կոմբլիջ, Մուքելը մտնում է կուսակցության մեջ:

Հիմա յեւ հաջը ստիպում է, վոր դուրս գա կուլեկտիվից: Չէ՞ վոր դրա համար է կուլեկ, մեկ անդամ վորից վերադարձել: Դարձյալ ընկնել աչդ ճաղատ կուլեկ Սանդրոյի ճանկը: Վա՛յ, վոչ, նա իր աստամներով կաշառպանի կուլեկտիվը: Բայց հաջը, մայրը... այդ խերկու ծերունիները պինդ բռնել են հինը, ուղում են իրեն եւ հետ տանել:

Այստեղ եւ կուլեկ է, պետք է հաղթահարել և ալդ դժվարությունը:

Գլուխը մտքերից ծանրացել եր, քունը չեկավ և հաղթեց նրան:

Մուքելի պառկելուց հետո Գրիգոր բիձան մի քիչ մեղմացավ, ու մտքերը ցրելու համար դուրս յեկավ, նստեց դռան մոտի քարին, վառեց չիբուխը և ծուխը բերանից բաց թողնելով՝ ինքն իրեն սկսեց միտք ա-նել:

— Գուցե Մուքելը ձիշտ է, չեմ հասկանում, ի՞նչ անեմ, եզուց, մեկել որ Մուքելը բաժանվի, եւ ինչո՞ւ համար եմ ապրում աշխարհի յերեսին:

Նայում եր խոտի դեղերին ու մտածում:

— Բա վճնց ենք բաժանելու...

— Հը, Գրիգոր բիձա, ես ինչի՞ չեմ քնել, լավ գիշեր է, չէ՞, մի տես լուսնոսկը վոնց է դուրս յեկել, — ասելով՝ նրան մտեցավ Սանդրոն:

Գրիգոր բիձան մի ծանր հոգոց հանեց ու նորից ծուխը բերանից բաց թողեց:

— Դուրս յեկա մեր խոտի դեղերին մտիկ տվի, տեսա չիբուխիդ կրակը՝ ասի տեսնեմ ես մեր Գրիգոր-

բըն ի՞նչ դարդ ունի, վոր քունը փախել է նրա աչքե-րից, — ասեց Սանդրոն կեղծ բարեկամական լեզվի ու տեղավորվեց նրա կողքին:

— Յես ու չգիտեմ ինչ եմ կորցրել, գոռով կուլեկտիվը վզիս են կապել, քաշում եմ, քաշում՝ չեմ կա-րողանում եղ թելը քաշել, վոր ազատվեմ, — ասեց դժգոհությամբ Գրիգորը:

— Յերևում է շատ թույլ ես քաշում, վոր չեա կարողանում բարակ թելը կտրել, — քթի տակ խորտ-մանկությամբ ժպտաց Սանդրոն:

— Չե, շատ է պինդ...

Հա՛, — վրա բերեց Սանդրոն ու աչքը գցեց կուլ-խոզի խոտի դեղին:

— Չե՛, ենքան եւ պինդ չե, վոր ուժով քաշես՝ եղ կտորները դեա ու դեն կընկնեն, — նա դեռ խոսքը չեր վերջացրել, վոր հեռվից դեպի իրենց շարժվեց մի սովեր:

— Սանդրոն գլուխը քաշ արեց ու տեղից վեր կացավ:

— Դեհ, բարի գիշեր, լավ մտածիր, — ասեց նա ու գնաց դեպի իր տունը:

9.

Վերջին ժամանակն էր Նազիկը շատ եր փոխ-վել: Նա քշախոս եր դառել և հաճախ գանգատվում եր, թե հիվանդ է և կվոնը մի քանի անգամ առաջարկել եր նրան գնալ բժշկի մոտ, բայց նա կտրականապես միշտ մերժում եր: Նա չեր ուղում բժշկի մոտ մենակ գնալ, իսկ կվոնն ամբողջ ուրը զբաղված՝ ժամանակ չունեիր տնային գործերով զբաղվելու:

Նազիկը ինքն եւ լավ գիտեր, վոր կվոնն ամ-բողջովին տարվել է կուլեկտիվի աշխատանքով: Առա-

վոտ դեռ նոր լույսը բացված՝ նա արթնանում էր, չէր դեռ կինն ու յերեխան քնած հային լինում: Պատահում էր, վոր ամբողջ որը չէր հասցնում հաց ուտել: Որ—որի վրա նա մաշվում էր, միշտ մտազբաղ էր, տանը չեղած ժամանակ շատ քիչ էր խոսում կնոջ ու յերեխայի հետ:

Նազիկի կանացի սիրտը կարծես ներքուստ ըզգում էր, վոր նա սառել է դեպի իր ընտանիքը: Նրա ականջին հասնում էին հազար ու մի սպառնալիքների: Լեւոնի հասցեյին: Այդ բոլորն ավելի էին տեղիք տալիս մտատանջութունների, և կասկածները պղտորում էին նրա սիրտը: Յերբ պատահում էր, վոր Լեւոնը գիշերներն ուշանում էր՝ Նազիկ խելագարի նման էր դառնում. նրան թվում էր, թե մի փորձանք պատահած կլինի նրա հետ. բայց կանանցի խանդն ավելի չէր կռծում նրա սիրտը—նա տեսնում էր Աննիկի ու Լեւոնի մտերմութունը:

Մի յերկու անգամ նա փորձ արեց խոսք բանալ, բացատրվել ամուսնու հետ, բայց Լեւոնը հրաժարվում էր նրան վորեւե պատասխան տալուց:

— Չի լինի՞ դու քո եղ կասկածները թողնես:

— Բա սուտ եմ ասում, ի՞նչ է, վոր Աննիկին տեսնում ես՝ արամաղրութունդ բացվում է, նրա հետ խոսում ես, ծիծաղում,—նեղացած սրտով ասեց Նազիկը ու խեղձ—խեղձ նայեց ամուսնուն:

— Աննիկն ինձ հասկանում է, վերջապես նա ինձ ոգնում է, հասկացար թե վա՛յ:

Նրա սիրտը լցված էր, ալիքս համբերել չէր կարող:

— Չե, դու նրան սիրում ես, սիրում ես, կար-

ծում ես, թե չե՞մ նկատում,—ասաց Նազիկն ու քաշվելով մի անկյուն՝ սկսեց լաց լինել:

— Թող քո եղ վատ խափաթը, ելի սկսեցի՞ր. այո, սիրում եմ նրան, չեմ ուզում ալիքս թագցնել քեզնից,—խոստովանվեց Լեւոնը ու դուրս չեկավ տանից:

Նազիկը մնաց մենակ: Նրա սիրտն ավելի ու ավելի յեր մոքմոքում: Նայեց որորոցում քնած փոքրիկ Սերյոժին ու մտածեց — չե, չե, Սերյոժին յես նրան չեմ բլոժին ու մտածեց — չե, չե, Սերյոժին յես նրան չեմ բլոժին ու մայրական սիրով բռնկված՝ մոտեցավ որորոցին տա, ու մայրական սիրով համբուրել յերեխային: ու սկսեց անհագ կարոտով համբուրել յերեխային:

Յեթե Լեւոնը սիրում է Աննիկին, ինչո՞ւ չե ուրեմն ինքը մնում նրա մոտ, բայց ո՞ւր գնալ— ու նա հուսահատ ընկավ աթոռին:

Ժամերն անցնում էին, իսկ Լեւոնը դեռ չէր վերադարձել: Նազիկը շալը գլխին գցեց ու դուրս գալով՝ մոտեցավ հարեվան լուսամուտին: Աննիկը սեղանի տոճ չստած՝ լամպի լույսի տակ պարապում էր:

Նրա հանգստութունը Նազիկի նախանձը շարժեց: Նա առանց սպասելու՝ սենյակի դուռը ուժեղ թափով բաց արեց ու կանգնեց սենյակի մեջ—տեղը, Ներս թափանցող քամու հոսանքից Աննիկ գլուխը բարձրացրեց և ուղիղ նայեց Նազիկին:

Նրա անսպասելի այցելութունը այդ ժամին՝ Աննիկին զարմացրեց: Մի վայրկյան նրանց հալացքներն իրար հանդիպեցին:

— Ի՞նչ ես նստել, ո՞ւր ե Լեւոնը,—ահաբեկ ձայնով հարցրեց Նազիկն ու մի քայլ առաջ չեկավ դեպի նա:

Ի՞նչ կա, ի՞նչ է պատահել,— շփոթված վեր թռավ տեղից Աննիկը՝ բռնելով Նազիկի ձեռքից:

— Ո՛ր է նա, ինչո՞ւ տուն չի լեկել, չե՞ վոր նա քեզ սիրում է, ինչո՞ւ չես փնտրում նրան,— պատասխանեց Նազիկն ու արցունքներն փողպեցին նրա դեմքը։

Նազիկի ալալված դեմքը նրան կասկածանքի մեջ դրեց։ Նալեց ժամացույցին՝ ժամը 11-ն է, այնքան էլ ուշ չե, մտածեց նա,— գուցե ժողով ունի, բայց ինչո՞ւ իրեն չի իմացրել,— մտածեց Աննիկն ու սկսեց ինքն ել անհանգստանալ։ Ուշադրություն չդարձնելով Նազիկի ակնարկներին՝ սկսեց նրան հանգստացնել, նստեցրեց աթոռին, իմ բաժակ սառը ջուր տվեց։ Ի՞նչ անեմ, իմ միակ հույսը նա յե, նա, Լեվոնը, վոր ձեռիցս գնա, ել ինչո՞ւ համար է կյանքը։

— Վոչինչ չկա, հանգստացիր, — մեղմ, մտերմական յեղանակով ասում եր նրան Աննիկը։

— Զե՛, չե, յես նրան բոլորովին կորցրել եմ... նրան ինձանից գողացան... — և նորից արցունքով աչքերը սրբեց Նազիկը։

Աննիկը շանթա՞յար յեղածի նման մի քայլ հետ գնաց։

— Վոչ վոք նրան քեզնից չի գողացել, նա ել ազատ է իր զգացմունքների մեջ, ինչպես յես և դու։ Գողացար դու նրա սիրտը, մեր գնամ, ի՞նչ անեմ։

Աննիկի արտաքուստ հանգիստ վիճակը տեղի չեր տալիս հուզմունքի։ Նա սկսեց շուրթերը կրծոտել, բայց ավելորդ եր համարում Նազիկի հետ բացատրվել։ հուզվի թե նա կարողանար իրեն հասկանալ ինքը պետք է և տիրապետի դուրս պոթկացող զայրույթը։

Մի քանի րոպե տիրեց լուռություն։

Առաջինը Աննիկը մոտեցավ թեվանցուկ արեց նազիկին ու դուրս բերեց սենյակից ու տարավ նրանց տունը։ Նազիկը պառկեց մահճակալի վրա՝ անթարթ հայացքով նայելով մի կետի։

Աննիկը նալեց իր շուրջը։ Նրա հայացքը մեխվեց պատից կախված Լեվոնի նկարին։ Յե՛րկար ժամանակ չեր հեռացնում հայացքը նրանից։ Զե՛ վոր ինքը լեվոնի սիրում է Լեվոնին, մի՞թե իրավունք չունի սիրելու, մի՞թե հանձնե՞ վոր ազատ է իր զգացմունքների մեջ, մի՞թե հանցանք է սիրելը։ Իսկ Լեվոնն ի՞նչ անի, վոր ամուսնացած է։

Նազիկը դարձյալ մի բաժակ ջուր խնդրեց։ Աննիկը տվեց և անցավ իր սենյակը։

Նա զգում եր, վոր ալելիս անհնար է մնալ այդ սենյակում, վոր անհրաժեշտ է տեղափոխվել։ Վորոշեց մյուս ուրն յեվիթ սենյակը փոխել։ Կես ժամ անց Աննիկի ականջին հասավ իրեն այնքան ծանոթ Լեվոնի փոխաձայնը։ Նրա սիրտը սկսեց ուժգնորեն բաբախել, բայց նա դուրս չեկավ սենյակից։

Լեվոնը շինեկը հաղին նեղ ու մտավ, տեսավ Նազիկը հագուստներով պառկած և անկողնում, նրան ալից զարմացրեց։

Նա մոտեցավ և հարցրեց։

Ի՞նչ է պատահել։

Նազիկը չափառասխանեց։

Լեվոնը զգաց, վոր կինն իրենից խռովել է։

— Ամեն անգամ նույն պատմությունը, — կրկնեց

ինքն իրեն Լեվոնը։

— Ի՞նչու այսքան ուշացար, — գոռաց Նազիկը։

— Հենց մի քիչ ուշանում եմ, գլխիդ ես տա-

լիս. Գանձի քանի անգամ առաջարկել էմ քեզ գնալ հասարակական աշխատանքներին մասնակցել, իսկ դու քո տան պատերից չես ուղղում այն կողմն անցներ: Այլևս այսպես ապրել չես չեմ կարող.— նեղացալ է՝ վոնը:

— Ի՞նչ անեմ, թող եղ գործը, հերիք ե, քաղաքում աշխատիր: Չէ՞ վոր քեզ կես տարով ելին ուղարկել գլուղ, կես տարին դառաւ մի տարի,— բորբոքվից նազիկն ու բարկացած նայեց ամուսնուն:

— Դու մոռանում ես, վոր յես կոմունիստ եմ. կուսակցությունն ինձ ուր ուղարկում ե՝ աշխտել ել պիտի աշխատեմ, այդպես ե պահանջում իմ կոմունիստական գիտակցությունը:

— Գիտեմ, գիտեմ, դրա համար ել վոչ յես, վոչ ել չերեխեղ քո սրտի մեջ այլևս տեղ չունենք,— ասեց նազիկն ու ձեռներով յերեսը ծածկեց:

Լեվոնը մի պահ խորը լուռությամբ նայեց կնոջը, մոտեցաւ յերեսային, գրկեց, ծնողական առանձին փաղաքշանքով գուրգուրեց նրան ու դարձյալ վայր դրեց:

«Ի՞նչ անեմ, — մտածում եր նա, — ապրել սրա հետ այլևս անհնարին ե, իսկ չերեսան, կարող եմ արդոք նրան սրտիցս պոկել»:

Աննիկը վերադառնալով իր սենյակը՝ մտածում եր նույն հարցի մասին.— այո, սիրում ե Լեվոնին, բայց պետք ե հեռանալ, պետք ե ինքն իր մեջ հաղթահարի իր զգացմունքները, գուցե այդպես ավելի լավ կլինի: Յեւ դրա համար ել այսօր Լեւոնի այցելությունն իրեն՝ ալքան ել չուրախացրեց:

— Աննիկ, յես շատ հոգնել եմ, այլևս անհնար ե

ապրել այսպես, բայց յերեսաս, դժվար ե ինձ նրանից բաժանվել.— հուսահատ յեղանակով ասեց Լեւոնն ու գլուխը բռնեց:

— Տեսնում եմ, Լեւոն, վոր քեզ համար շատ դժվար ե, դու դեռ գերի յես քո զգացմունքներին, հաղթահարիր քո մեջ այդ դժվարությունը, չէ՞ վոր դա յեկ պալքար ե:

Լեվոնը գլուխը բարձրացրեց ու խորաթափանց հայացքով նայեց նրան:

— Խորապես զգում եմ, վոր այս դրությունը վընաս ե տալիս մեր ընդհանուր գործին, ընտանեկան այս դրությունը հաճախ ինձ հոգեպես ընկճում ե:

— Նու, լավ, Լեւոն, փոքրահոգություն մի անիր, — խրախուսեց նրան Աննիկը:

— Ծիշտ ես ասում, վեր թռաւ տեղից Լեւոնը, — հա, մոռացա քեզ ասել, վոր չերեկ գիշեր մեր կոլխոգի դեպքերից չերկու սալ խոտ են գողացել: Այս գիշեր պետք ե հերթապահություն անենք, յես հիմա գնում եմ:

— Սպասիր, Լեւոն, յես ել եմ դալիս, գուցե իմ ոգնության ել կարիք լինի, — վճռական ձայնով դիմեց նրան Աննիկն ու ուղիղ նայեց Լեւոնին:

Նրանց հայացքները հանդիպեցին միմյանց. Աննիկը մինչև ականջները կարմրեց:

Լեւոնի աչքերն ուրախությունից փայլեցին: — Այո, Աննիկ, պալքար ե, պետք ե պալքարել ե վոչ թե հետ նահանջել, զնանք, յեթե դու քո գիշերալին հանգիստը կզոհաբերես:

— Այո, յեթե կուլեկտիվի շահերն այլ պահանջու են, — պատմասիտանց Աննիկն ու շտապով հոգաւ վերարկուն:

Լևոնը մի ընդհանուր մտալ իր սենյակին ու հագու-
նեց կնոջը, վոր աչս գիշեր տուն չի գալու:

Նազիկը քթի տակ մըթմըթաց, չնայած լավ գի-
տեր, վոր ամուսինը չպետք է լսեր իրեն:

— Լավ չէր լինի, վոր դու չզնայիր, իսկ ինչու
ի գալիս Աննիկը... — և այլևս չչարունակեց:

Լևոնը շտապ քայլերով դուրս չեկավ սենյակից:
Աննիկն արդեն սպասում էր նրան պառչողութուն:

10

Գյուղի խճիթ-ընթերցարանը լեփ-լեցուն էր:
Շատերը տեղ չլինելու պատճառով փնտցել էին փողո-
ցում: Գալիս էին և նորերը:

Խճիթի փոքրիկ բնի վրա, վոր շինված էր ներկա-
յացումների համար, դրված էր սեղան՝ ծածկված ճը-
խտված կարմիր կտորով: Սեղանի մոտ շարված էին
խեղու-խեղեք փոքր հասարակներ: Պատերին փակցը-
ված էին զանազան նկարներ, պակասներ՝ հայերեն,
ուսերեն լեզուներով: Պակասներից մի քանիսն ար-
դեն դեղնել էին: Նստարանների առաջին շարքերում
նստած էին կանայք, շատերը ծծկեր չերեխաներով:
Խճիթի ծանր ողջ ճնշում էր, մյուս կողմից դուլա-
յարի ծռիլը, վոր անընդհատ տվածադրիկ ծխում է-
ին՝ շատերին շնչելու հնարավորություն չէր տալիս:
Բոլորն անհամբեր սպասում էին:

Յերեխաների լացը, ճիչը բարձր խոսակցութիւ-
նը իրար եր խառնվել:

Բնի խորքից չերեաց գտման հանձնաժողովը,
Սրահում իրարանցում առաջացալ, սկսեցին միմյանց
լուսնել:

Նախագահը, սև սաախնե բլուզ հագած, միջին
հասակի, սպիտակ մազերով մի մարդ էր: Նա տեղ զը-
րավեց սեղանի մեջտեղը: Նրա լերկու կողմը նստեցին
անդամները: Քարտուղարը թուզթն ու մատիտը ձե-
ռին՝ տեղավորվեց սեղանի անկյունում ու լուռ սպա-
սում էր:

Նախագահը ձեռքի մի թիթե շարժումով լուսնեց
ժողովականներին և ապա հայտարարեց.

— Յեթե ձայնագուրկներ կան՝ թող հեռանան
սրահից:

Սահղրոն, վոր խցկվել էր ներս ու հրճվանքով
սպասում էր, վոր «ես և Լևոնին կսեղացնեն» — նախա-
գահի հայտարարութունից հետո տրանջալով վստի,
կանգնեց:

— Մենք ելհալրաթ մի բան ունենք տակու, մեր
գեղի յաշեյիկ լավ ու վատ կողմերի մասին:

Ժողովականները հրճացին: Սահղրոն առամների
տակ ինչ վոր սպասնալիք տալով՝ դուրս չեկավ սրա-
հից:

— Ընկերներ, լավեց նախագահի բարձր ձայնը,
մեր կուսակցությունը վճռական շրջադարձ է կառա-
րում: Կապիտալիզմի վերջին մնացորդներն արմատա-
խիլ ենք անում մեր չերկրի ներսում: Առցիալիստա-
կան շինարարության ֆրոնտում նոր ու նոր մարտեր
կան մեզ սպասում: Բայց վոչ մի դասակարգ պատմու-
թյան բնից առանց դիմադրության չի իջնում: Ահա
թե ինչու մեր սոցիալիստական բնականոր գրոհը
հանդիպում է դասակարգային թշնամու կատաղի դի-
մադրությանը: Ահա թե ինչու կոմունիստական
կուսակցությունը վերանայում է իր շարքերը, ստու-

գում յուրաքանչյուր անգամի մարտունակութիւնը:
Վասիլը նստած եր հետին շարքերում: Նա ուզում
էր լսել, կենտրոնանալ, բայց նրա մտքերը պտտվում
էին ուրիշ հարցի շուրջը:

Սրահի լարվածութիւնը, վորով լսում էին նա-
խադահին ու կլանում նրա արտասանած ամեն մի բա-
ռը, ավելի ու ավելի յեր ազդում նրա վրա: Նա վա-
ռեց ծխախոտը, դա արդեն յերրորդ ծխախոտն էր,
վոր իրար լետելից անընդհատ նա ծխում եր ու ալի-
քանման ծուխը բերանից բաց թողնում:

Մի անգամ ել նա վերհիշեց անցյալը, մտքի մեջ
դասավորեց այն բոլորը, ինչ վոր ասելու չէր: Բայց
ինչու չէր անհանգիստ, ինչո՞ւ Լեվոնը, Ոհանը և մյուսնե-
րը այնպես հանգիստ էին: Նրա մտքի թիւը հասն
կարձակի կտրվեց, ժողովականները մի անհանգիստ-
շարժում արեցին, և սրահի այս ու այն կողմից լսվե-
ցին խուլ հազոցի ձայներ:

Վասիլի կողքին նստած գլուղացին գրպանից հա-
նեց ձխտված թղթի մի կտոր ու մատիտ: Նա մեքենա-
լորեն աչքը գցեց այդ թղթին և ուզում եր իմանալ
թե գլուղացին ինչ է գրում, բայց այդ միջոցին
նախագահը կանչեց:

— Լեվոն Մ—,

Լեվոնը, վոր նստած եր բեմի խորքում, իր անու-
նը լսելով՝ վեր ցատկեց տեղից ու առաջ գալով՝
ուղիղ կանգնեց:

— Համառոտ կերպով պատմիր քո կենսադրու-
թիւնը, — ասեց նախագահը մտերմական չեղանակով
ու գլուխը իջեցրեց իր առաջ դրված թղթերի վրա:
Լեվոնը կոկորդը մաքրեց ու սկսեց պատմել:

Անդամներից մեկը, վոր նստած եր աջ կողմը՝
գլուխը թեքեց ու ինչ վոր մի բան փոփոսաց նախա-
գահի ականջին: Նախագահի դեմքին մի թեթև ժպիտ
խաղաց, բայց նա դարձյալ լուրջ կերպարանք ընդու-
նեց:

Նազիկը նստել եր առաջին շարքերում. նրան
թվում եր, վոր Լեվոնի ներքին ապրումներն իրեն
եյին փոխանցվում, նա մերթ կարմրում եր, մերթ
գունատվում:

— Պեղում ենք արմատները անհատական տըն-
տեսութիւնների. դժվար է, հարկավոր է շատ ուժ
գործադրել, դրա համար ել թուլամորթները մինչև
վերջ չեն դիմանում ու հետ են քաշվում, — ասեց Լե-
վոնն ու անհամբեր սպասում եր վոր իրեն նոր
հարցեր տան:

— Ո՞վ է ցանկանում արտահայտվել, — դիմեց
նախագահը ժողովականներին:

Հետեի շարքերից յերևաց մեկի բարձրացող ձեռ-
քը:

— Յես ուղում եմ ընկեր Լեվոնի լավ կողմերի
մասին ասեմ, վորտի կանգնեց մի գլուղացի:

— Կարիք չկա, — նստեցրեց նրան նախագահը:
Լեվոնից հետո կանչեցին Միհրան Մեկրոնյանին: Նա
ամբողջական բեմ բարձրացավ ու ծոցից հանելով
ձխտված կուստոմսը՝ տվեց քարտուղարին:

— Մտե՛լ եմ կուսակցութեան մեջ 24 թվին:

— Կողքիդ մի անդամ ես, հարց տվին նրան:

— Վո՞չ, կողքիդ եմ վնաս է տալիս իմ շահե-

րին, — կմկմաց նա:

— Վո՞ր շահերին, — տեղից հարցրեց ժողովական-

ներից մեկը:

— Կո՞նք:

— Կո՞նք:

— Կո՞նք:

— Կո՞նք:

— Կո՞նք:

— Կո՞նք:

— Կո՞նք:

— Կո՞նք:

— Կո՞նք:

— Կո՞նք:

Միհրանը գլուխը քորեց:

— Իմ անհատական շահերին,

— Բայց չե՞ս զոր դու կոմունիստ ես, — հարցրեց
անդամներին մեկը:

Նրա այդ հարցը Միհրանին շփոթեցրեց:

— Հողը, վորի վրա չես աշխատում եմ, այնքան
խորն և զնացել իմ մարմնի ու չերազների մեջ, վոր պո-
ղել չեմ կարող, դժվար և զիմանալ։

Վասիլը կարծես փշերի վրա նստած լիներ։ Նա մերթ վիզը յերկարացնում՝ լսում էր, մերթ գլուխը նորից թեքում կրճքին ու անընդհատ նույն հարցի մասին մտածում—կարո՞ղ ե արդյոք ժողովին համոզել, վոր ինքն այսօր ել արժանի յի կուսակցության մեջ լինելու։ Նրա համար ժամառակը շատ դանդաղ էր անցնում։ Բայց հանկարծ, բոլորովին անսպասելի կերպով լավից իր անունը։ Նա վարանոտ վեր կացավ, վտանները առաջ չեկին գնում։ Նրան թվում էր, վոր դահլիճը իրար անցավ, իր կողքը նստած գյուղացին թուղթը ծնկին դրած գրում էր։

— Ընկեր Վասիլ, — պատմիր քո կենսագրությունը, — լավեց նախագահի ձայնը:

— 20 Թ. քաղաքացիական կոնվուներին յես ահա-
տիլ մասնակցել հմ: Մեր գլուղը շրջապատված եր
դաշնակցական զինվորներով: Բազմից մեր գլուղն ե-
յին յեկել կոմունիստ բանվորներ: Կազմակերպեցինք
կոմբջիջ: Յես ել մտա կոմբջիջի շարքերը: Յերկու որ
զինավորեցինք դաշնակցականներին և գլուղն ազատե-
ցինք խմբապետ Յապոնի ավերածությունից, մինչև
մեզ ողջութեան հասավ Կարմիր Բանակը: Այն ժամա-
նակ յես փետեյի Թե ինչո՞ւ համար ենք կոմուն: Գրն-

դակաս ուղիղ թշնամու ճակատին հլի նշան բռնում:

— ဟုလှ ရှိသေး။

— Հիմա, հիմա... — կըմկմաց փասիլը և շարունակեց, բայց արդեն նրա մտքի թելը կտրվել էր:

— Գնդակաւ անցնում ե թշնամու կողքով, նշանն ուղիղ է:

— Իհն՞դու հե՞տ ես նախանշում, հոգնե՞լ ես:

վասիլը գլուխը կախեց, հետո նորից բարձրացրեց:

— Բաղաքացիական կռիվներում ավելի հեշտ եր, հրացանս միշտ մաքուր և պատրաստ եր, գլտեղի և ճանաչում եյի իմ թշնամուն... Հիմա յես իմ թշնամուն չեմ տեսնում:

— Դե դու սոցիալիզմի գերզերտիր ես, — ձայնեց
տեղից Ոհանն:

— Չե՞ս վրեժ ճիմա ել ֆրոնտ ե, սոցիալիզմ ենք
կառուցում, մի՞թե կարծում ես սոցիալիզմը խաղաղ
ճանապարհով պիտի կառուցենք, — հարցրեց նախագա-
հը և ուղիղ նայեց նրան։

Վասիլը Հկարողացավ դիմաճակ նրա այդ հայացքին ու դուռը կախ գցեց։ Նա իրեն շատ վատ երգում, տասնյակ աչքեր սրահից դեպի իրեն ելին նստում և ամենքի հայացքում նա կարդում եր մեղադրանք, բոլորի շրթունքները նույն բառն ելին կրկրնում—*Թուլամբիթ*, վախկոտ։ Զգիտեր ինչ անել, ուր փախչել ինչպես ազատվել այդ հայացքներից։ Ներսիսի դժգոհությունն եր բարձրանում—«*Ինչո՞ւ համար ես ինչ դժգոհություն եր բարձրանում—*» «*Ինչո՞ւ համար ես ինչպես ազատվել այդ հայացքներից։*» Նա չգիտեր անգամ, թե ուր թաքցնի ձեռքերը։

— Միթե դու չես տեսնում կուլակին, վոր քո թշնամին է:

— Ձե, յես այդ չեմ ասում: Բայց այդ ֆրոնտը շատ դժվար է, ուժերիցս վեր է, չի՞ վոր դրա համար չեի կռվում, վոր եսուր ելի կռվենք, — ցածր ձայնով ասեց նա:

Նոր ու նոր հարցեր շարունակվում էին ամեն կողմից, տապնակ ձեռքեր վեր էին բարձրանում ու ձայն խնդրում նախագահից:

Նադիլը հպարտացած՝ նայելով հրեա ու դեն ղա հրճվում էր, վոր Լեվոնի գտումն այնքան հաջող անցավ: Բայց հանկարծ նրա աչքովն ընկավ, վոր Լեվոնն ու Աննիկը իրար կողքի նստած՝ քիթ-քիթ տված խոսում են: Ներսիսը ինչ վոր բան վերեկ բարձրացավ ու սկսեց խեղդել կոկորդը: Բարկությունից նա սկսեց շուրթերը կրծոտել: «Ինչո՞ւ համար չասացի, ինչո՞ւ լռեցի, մեղավորը յես եմ, կարող եի նրան լավ սեղանել այսքան հասարակություն առաջ, ինչո՞ւ ամեն անգամ յես պետք է ներեմ: Նրա ներսը ալեկոծվում էր, և այլևիս չէր կարողանում ուշադրություն դարձնել ու լսել, թե ինչ են խոսում: Նրա ուշադրություն դամկել էր միայն մի կետի վրա, թե նրանք յերկուսը ինչի՞ մասին են այդքան մտերիմ խոսում: Նա անհանգիստ մի շարժում արեց ու մոտեցավ Լեոնին ու նեղացած ձայնով դիմեց նրան.

— Բեգարեցի, տուն եմ գնում, տուն տար ինձ:

Լեվոնին այդ դուր չեկավ: Նրա դեմքի մկանները ծամածուլեցին, նա նայեց կնոջը:

— Նադիկ, սպասի՛ր, հիմա կվերջանա, — ու վեր կենալով՝ իր տեղն առաջարկեց կնոջը, իսկ ինքը հենվեց պատին:

Նադիկի այդ վարմունքը Աննիկին ևս չափազանց անախորժ էր. նա նկատել էր, վոր Նադիկը խայթող հայացքով իրեն էր նայում, բայց արտաքուստ ցույց տվեց, իբր վոչինչ չի հասկանում:

Վասիլը քրտնել էր, արդեն քանդել էր ոձիքը: Մի ժամից ավել էր, ինչ շարունակվում էր նրա հարց ու փորձը:

— Լավ քրտնեցրին էս մեր Վասիլին, — ծիծաղելով ասում էին միմյանց գլուզացիները:

Վերջին խոսողը Ջարուհին չեղավ:

— Հալբաթ վոր քո թշնամուն չես տեսնում, Սանդրույի հետ ախբեր տղա յես դառել: Որը մեկ քեֆեր էս սարքում, չես ուզում քո բարեկամ Սանդրույի խաթրին դիպչել:

— Ով խոսի խոսի՝ դու հալա մի խոսի... Են ժամանակ դու վճռտեղ ելիր, վոր յես կռվում եի թշնամու դեմ — արահամարհական յեղանակով ընդատեց նրան Վասիլը:

Իոկ հիմա ինչո՞ւ չես կռվում, — խաթրեց նրան Լեվոնը:

Վասիլը կակազեց, բերանը բացեց, ինչ վոր բան էր ուզում ասել, բայց խոսքը հորից կուլ տվեց: Գիշերվա ժամը 1-ին էր. նախագահը հայտարարեց, վոր ժողովի շարունակությունը կլինի վաղը:

11.

Բանվորական բրիգադը յեկել էր գյուղ՝ կոլտնտեսությունը ոգնելու:

Բրիգադիւրները մասերի բաժանվելով ցրվեցին կոլեկտիվի արտերում:

Ջարնիշանը և Ջարուհին ոջախի վրա, մեծ պղղն-

ձով ճաշ էլին պատրաստում: Ջարնիշանը գետնա-
խնձոր էր կճպում, իսկ Ջարուհին փայտի շերեփը
ձեռին կերակուրն էր խառնում:

— Լսիր, Ջարնիշան, ձեր Գրիգորը գիմում է
տվել կոլլեկտիվից դուրս գալու համար:

— Դե Մուքեղի խաթը չկոտրեց մտավ. յես ել
յերկու մտքիցս դառել չգիտեմ վերջը վճնեց կինեղու,—
պատասխանեց Ջարնիշանը առանց գլուխը բարձրա-
ցնելու:

— Դուք էլ ունեք չուսեք մի սինուճար տղա
ունեք, նրա խաթընով էլ լոյա գնացեք:

— Իմ դարդն էլ եղ ա: Գրիգորը որ չի տալիս
Մուքեղին, քոռանամ, ամեն որ կոխվ—զալմադալ
անում: Մուքեղը պինդ կանգնած է, չի ուզում դուրս
գա կոլլեկտիվից, ասում է, թե դուրս եք գալիս՝ յես
ձեզանից կբաժանվեմ,—ծանր հառաչանքով պատաս-
խանեց Ջարնիշանը:

— Դե Մուքեղը կոմունիստ է, նա վոր կոլլեկ-
տիվի մեջ չլինի էլ ո՞վ պիտի լինի, ինչո՞ւ յեք հակա-
ռակվում,—համոզում էր նրան Ջարուհին:

— Դե դրա համար յես ձենս փորս եմ գցել, այ
եսպես,—ձեռով պինդ սեղմեց բերանը,—ու մի ձեն էլ
չեմ հանի:

Ոջախում փայտերը ճարճատյունով վառվում էին,
Ջարուհին մի անգամ խառնեց կրակն ու ինքն իրեն
ասաց—«Ամեն մարդու դարդն իրեն հետ է»:

— Լսիր, Ջարուհի, ասում են մեր վարժուհու,
Աննիկի հետ հին, վաղուցվա ծանոթներ եք, հա՞,—
հարցրեց առանձին հետաքրքրությամբ Ջարնիշանը,
և կարծես մի խորհրդավոր լուր հաղորդելու համար
դեմքը մոտեցրեց նրան:

— Հա, հին ծանոթներ, մեր նեղ որերը նրա հետ
միասին ենք անցկացրել:

Ջարուհին մի քանի բուպե խորասուզվեց մտքերի
մեջ: Նրա հանդիպումը Աննիկի հետ տարիներ հետո,
հիշեցնում էր նրան իր անցյալը:

1919—20 թվերին էր: Յերեք մանր չերեխաներով
մնացել էր այրի: Ինքը դեռ չերիտասարդ, գրավիչ
արտաքինով. քանի՜-քանի տնգամ առաջարկություն
էյին արել՝ մերժել էր. ամբողջովին կլանված էր չերե-
խաների հոգսով, հարկավոր էր նրանց կերակրել, այն
էլ այդ տարիներին, յերբ ամեն տեղ սովի ուրվականն
էր պտըտվում: Ծանրաբեռնված այդ հոգսերով՝ նա
ամուսնության մասին չէր մտածում:

Նա չկատարեց անգամ դաշնակցական խմբա-
պետի քմահաճույքը: Նա ուզում էր, վոր Ջարուհին
իր հետ ամուսնանա, բայց յերբ մերժում ստացավ՝
ուզեց նրանից վրեժ լուծել, մեղադրեց նրան ինչ վոր
սպանության մեջ, վորի մասին Ջարուհին վոչ մի
տեղեկություն չուներ, և անմեղ տեղը նրան բան-
տարկեցին: Մոտ տարի ու կես նա նստած էր բան-
տում, յերեխաներին թողնելով միանգամայն անտեր—
անոգնակալ:

Որ ու գիշեր աչքերի քունը կտրած՝ չերեխաների
ծանր վիճակը հանգիստ չէր տալիս նրան: Նա հուսա-
հատ դրության մեջ էր, վոչ մի տեղից ոգնություն
հասցնող չկար: Կանայք, վորոնք նստած էին իր հետ՝
յերբ տեսնում էին Ջարուհուն լաց լինելիս՝ սիրտ
էյին տալիս, մխիթարում նրան:

— Ջահել ես, վերջը լավ կլինի, ինչի՞ յես եղբան
քեզ մաշում:

— Յերեխեքս վոր միտքս են ընկնում, սիրտս մեղտում ե, սոված, տկլոր, վոր մեղքիս համար են ինձ ետքան տանջում,—արցունքները կուլ տալով խոսում եր Զարուհին:

Որերն անցնում ելին, այնինչ Զարուհու գործը մնում եր անշարժ դրության մեջ: Ո՞վ պետք ե նրա մասին մտածել: Քննություն անգամ չեր կատարված:

Յեկավ աշունը, ծառ ու կանաչ դեղնեցին, չորացան: Հարուստը իր հավաքած բերքով ամբարը լցրեց չքավորը վիզը ծուռ, ձեռքը ծոցը, աչքը մնացել եր լիքըն ամբարին:

Ամպամած յերկինքը բանտի մոայլ պատերից նայում եր ներս: Զարուհու մայրական սիրտը կտորկտոր եր լինում: Գլուխից մեկ-մեկ լուր եր ստանում, վոր յերեխաները հիվանդ են, վոր անտանելի յե նրանց դրությունը: Այդ վշտից նա մաշվում եր, արցունքները չեյին ցամաքում նրա աչքերին: Բայց իր սրտի խորքում նա դեռ հույսի մի կայծ ուներ, վոր դատարանն իրեն տրդար կճանաչի: Նրա աչքը ջուր եր կտրվել դատին սպասելով:

Յեվ հոգեկան ալդ վիճակում նա սիրահարվում ե: Սիրում են նրանք միմյանց փոխադարձ սիրով: Յերեկուան ել բանտարկյալ, յերկուսի դրությունն ել անորոշ: Խոսք են տալիս միմյանց՝ բանտից դուրս գալուն պես ամուսնանալ:

Յերկար ժամանակ նա կովել եր իր մեջ արթնացող այդ զգացմունքի հետ, բայց քանի գնում՝ այդ զգացմունքը նրա մեջ ավելի յեր խորանում:

Աղասու սերը նրա տրամադրությունը փոխեց: Մշտաների նման նա չեւ հաճախ զվարճանում եր:

Հանկարծ Զարուհու դեմքը մոայլվեց: Զարնիշանը նայեց նրան ուշադիր հալացքով ու ասեց. խորհրդավոր յեղանակով.

— Կսիր, Զարուհի, ականջիս մի բան ե հասել:

— Ի՞նչ, — հարցրեց սթափվելով Զարուհին:

— Ասում են, գիտես, Զարուհի ջան, ուրիշ բան չկարծես. շատ վաղուց լսել ելի, դե, եսոր խոսք բացվեց, ասի հարցնեմ,— նրա ականջին հաճույախոսեց նա:

Զարուհին կարծես իմացավ նրա միտքը:

— Ումնից պահեմ՝ քեզնից չեմ կարող պահել: Յես սուս եմ կացել, դե գիտես ելի գեղի հասարակությունը վոնց ե մտիկ տալիս իմ վրա: Դեհ, հիմի անցած — գնացած որեր են,— նա ծանր ամիս քաշեց ու կրակը նորից խառնեց:

— Կրակը թեժացել ա:

— Զարուհի ջան, հո չնեղացար, ուրիշ բան չկարծես, մի թեթե ականջովս եր գիպել, ասի հարցնեմ, տեսեմ զորթ ա, թե եդ սուտ լուրը գեղի մեջ տարածում են քեզ բամբասելու համար,— կրկին հարցրեց Զարնիշանը, վոր ինքն իրեն ունում եր Զարուհին պատասխանը ուշացնելու համար:

— Դորթ ա, զորթ, դե անցած-գնացած որեր են: Յես ել ջահել ելի, սիրտս չեղմացավ,— պատասխանեց Զարուհին ու նայեց ուղիղ Զարնիշանի աչքերին:

— Հալրաթ եգպես ա, կեղծեց նա:

Զարուհին զգաց նրա խոսքերի կեղծությունը, բայց և այնպես շարունակեց.

— Սիրում ելինք միմյանց: Տասը տարվա ամուսնացած ելի, բայց յերեք յես ինձ այնքան յերջանիկ չեյի զգացել, ինչպես Աղասու հետ այդ տարին:

26-րդ վորդին 13 տարեկան էլի, վոր ծնողներս ինձ ա-
մուսնացրին. բայց յես ելի բաղդ չունեցի: Մի քանի
որ հիվանդ դողացնում էլի: Բանտապետը թույլ եր
տալիս, Աղասին գալիս նստում եր անկողնուս մոտ,
խոսում, խոսում, — ալդ պատմության ընթացքում մի
բողբ Զարուհու աչքերը փալկեցին: — Յես վոչինչ չե-
յի հասկանում, կարծես կրակի մեջ վառվում ելի:
Տաս որ եղպես ծանր դրության մեջ մնացի: Մահը
գալիս պտըտվում եր գլխիս վերեւ: Աղասին ամեն
անգամ հուսահատված, տխուր գնում եր մոտեցա: Վո-
չինչ չեի խնայում ինձ համար, ձեռք ընկած փողով
ինձ համար կաթ, մածուն եր բերել տալիս:

Զարուհին դարձյալ մի ծանր հոգոց քաշեց:

— Յերը հիվանդութունս դեպի լավը գնաց, աչ-
քերս բաց էլի անում ու մի բերան աղաչում-պաղա-
տում, վոր Աղասուն կանչեն: Կանաչը համողում էլին,
վոր բանտապետը թույլ չի տալիս, և ինձանից թա-
գուն աչքերը սրբում: Նրանք ել գիտեցին, վոր մենք
իրար սիրում ենք: Յես վոչինչ չեցի հասկանում, վրաս
եւ ուժ չկար յերկար խոսելու: Առաջին օրը, յերբ
դուքս չեկա բա՛կ՝ Աղասուն չտեսա, հարցնում էլի
սրան, նրան թե ո՞ր եւ Աղասին, չլինի՞ նրան ազատել
են: Եղ մտքից, ճիշտ եւ, սիրտս տխրեց, բայց սիրտ
եւի տալիս ինձ, վոր նա դրսից իմ գործը կհաջողե-
ցնի:

— Աղասուն տեղափոխել են ուրիշ բանտ, — պա-
տասխանում էլին ինձ նրա ընկերները: Եղ վոր լսե-
ցի՝ վոնց վոր սառը ջուր լցնեն վրես: Տեղնուտեղը
քարացած հնացի, փոտներս թուլացան, քիչ եր հնում

վայր ընկնեցի: Սիրտս զգում եր, վոր նրան եւ կոր-
ցրի...

Մի պահ Զարուհին լոց ու հետո շարունակեց:

— Եղ գնալն եր, վոր գնաց, եւ չտեսա նրան:

Զարուհու աչքերը թրջվել էլին. դողնոցի փեշով
նա սրբեց աչքերը: Զարնիշանը ազահությամբ լսում
եր նրան, թողած ձեռքի գործը:

— Դաշնակցականները նրա գլուխը կերան: Յե-
րիտասարդ եր Աղասին, քսանհինգ տարեկան, ինքն
եւ տաքարյուն: Մի որ հանդից վերադառնում եւ և
լինչ տեսնում — հոր գլուխը ճղել են հարկը չվճարելու
համար: Այդ վոր տեսնում ե՛, եւ չի կարողանում իրեն
պահել. հենց նույն գիշերը ուզում եւ գնալ գտնել մե-
ղավորին և վրեժը լուծել: Մայրը աղաչում պաղատում
եւ, բայց նա չի լսում ու գնում եւ Գնաց ու գնաց, եւ
տուն չվերադարձավ:

Զարնիշանի աչքերը նույնպես թրջվեցին, նրա
մայրական սիրտը զգացվեց:

Զարուհին վերջացրեց իր պատմութունը ու շե-
րեփով մեկ անգամ եւ խառնեց կերակուրը:

— Եհհ, խոսքով ընկանք, կերակուրն ուշացավ,
բրիգադը սոված ա:

Զարնիշանը տըմբամբալեն վեր կացավ ու ծառի
տակ փռեց մի մեծ սփռոց:

— Հուպ տուր վերջացնենք ես մի կտորը, — լավում
եր բրիգադիրներին ձայնը:

Աշխատողները շուտով բսլովեցին սփռոցի շուր-
ջը:

Լեվոնը մի մեծ փայտե արկղով վարունգ ու պա-
միդոր տարավ աղբյուրի գառը ջրով լվաց ու բերեց:

— Կեբեք, անուշ արեք, ես մեր կոլխողի պտուղները հախթի են ձեզ, — ասեց նա ու արեկը դատարկեց սփռոցի վրա:

— Այլ լավ բան, ես աշխատանքից հետո ախորժակով կուտենք, — ասեց Աշոտը՝ բրիգադի ղեկավարը: — շարունակեց նա վարունգն առանց կճպելու բերանը դնելով:

— Կուլտուրա, հա՛ կուլտուրա... Մեր կոլխողի արտադրանքն է, եզ պտղատու հողը մնացել էր, գոմեր ելին շինում, տավար արածեցնում:

— Իսկ կոլխողը — միջամտեց Սուրենը, — տեսե՞ք ինչ բոստան ենք գցել:

— Այ թե կոլխիտիվի աշխատանքի ուժը վորտեղ ա:

12

Աննիկն իր սենյակումն էր, յերբ Ջարունին չեկավ նրա մոտ: Վերջին ժամանակները Ջարունին նրա հետ շատ էր մտերմացել: Աննիկն էլ իր հերթին նրան էր հարգում. նա աչքաբաց էր և, վոր գլխավորն է, նվիրված աշխատում էր կոլխողում:

— Աննիկ, մի բան ասեմ, վրաս չծիծաղես, — ասեց Ջարունին կարմրելով:

— Ասա, ինչո՞ւ պիտի ծիծաղեմ:

— Ուզում եմ կուսակցութեան մեջ մտնել:

Աննիկը խրախուսեց նրա աչք միտքը:

— Մի բան եմ խնդրում, հասկանում եմ ամեն բան, թե ժամանակ ունես հետս պարապես..., — նա դեռ էր խոսքը չեր վերջացրել, յերբ Աննիկը հանկարծ վեր թռավ տեղից ու վազեց դեպի լուսամուտը: Այդ այնքան արագ կատարվեց, վոր Ջարունին էլ չիմացավ թե ինչ պատահեց և գարմացած ինքն էլ հետևեց նրան:

Փողոցում աղմուկ էր, մեծ ու փոքր, կին, յերեսա վազում ելին:

— Ի՞նչ է պատահել, — հարցրեց ինքն իրեն Աննիկը բարձրաձայն ունայեց Ջարունուն: Նա նույնպես շվարած մնացել էր կանգնած:

Աննիկը մի ակնթարթում վազեց դուրս և ուժգին կերպով բացեց հարեման սենյակի դուռը: Մենյակը դատարկ էր, վոչ վոք չկար, միայն սեղանին պըլպըում էր լամպը:

— Ո՞ւր է գնացել Նազիկը, ի՞նչ է պատահել, — տարակուսեց նա:

— Վարժունի պաժար ա, պաժար ա, կոլխողի ղեկերը վառվում են, — փողոցից նրա ականջին հասան ձայներ:

— Ի՞նչ, վճռեղ, կոլխողի խոտը, — կարկտի նման իրար յետևիլից հարցեր էր տալիս Ջարունին, ու ինքն էլ չիմացավ ինչպես իրեն փողոց նետեց:

Ծուխը ամպի նման բարձրանում էր վերև: Այդ վոր տեսավ՝ Ջարունու սիրտը մղկտաց:

— Յեկ, յեկ, կարճ ճանապարհով դնանք, վոր շուտ հասնենք, — հուզված ասեց Ջարունին ու ինքը շտապեց: Նա վոչ թե քայլում էր, այլ շնչակուտը վազում:

Նրանց դեմ դիմաց գալիս էր մի մարդ, փափախը մինչև աչքերը քաշած, պինջակի ոճիքը բարձրացրած: Արագ քայլերով գնում էր նա և յերբ հանդիպեց Ջարունուն ու Աննիկին՝ շփոթվեց: Ուզում էր թագնվել կամ աննկատելի կերպով անցնել:

— Ես Մակարն ա, վճռեղից է գալիս, — հարցրեց Ջարունին՝ առանց կանգ առնելու:

Մակարն իրեն խուլ ձեւացրեց, վռնեց չպատաս-
խանեց և արագ քայլերով անցավ նրանց մոտով:

Զարուհին ուշադրութիւն չդարձրեց, բայց Մա-
կարի տեսքը շատ տարբերակ թվաց Աննիկին: Նա
մի յերկու քայլ հետ գնաց ու կասկածանքով հետ
դարձավ, և վորոշեց հետեւիլ նրան:

Մակարը գողի նման վազում էր, Աննիկը շատ
հանգիստ գնում էր, վորպեսզի նրան իր աչքից
չկորցնի: Մակարը շուտ չեկավ ու մտավ Սանդրույի
տունը՝ դուռը չհտկեց պինդ փակելով:

Աննիկը մի քայլ հեռավորութեան վրա կանգ-
նեց ու հենվեց պատին: Նրան հիմա ավելի շատ էր
հետաքրքրում Մակարի այցելութիւնը Սանդրույին:

Ներս մտնելով սենյակ՝ Մակարը հանեց գլխից
փափախը՝ ծանր հեմալով:

— Զուր էմ կտրել:

Սանդրոն նրան սպասում էր. նրա աչքերը փայ-
կեցին չարախինդ նենդութեամբ: Նախ և առաջ նրան
հրամցրեց մի թաս:

— Մակար, կենացդ. գործերդ վրաց են, — ասեց
նա՝ հեռացնելով կնոջը սենյակից:

Մակարն աղահուլթեամբ դատարկեց թասը:

— Ամեն ինչ հաջող է, միամիտ կաց, — պատաս-
խանեց նա՝ սպասելով, վոր յերկուրդ բաժակը լցնի
Սանդրոն, բայց դատարկ բաժակը ֆնաց ձեռքը:

Սանդրոն հրճվեց, ու մի-յերկու անգամ հետ ու
առաջ գնալով սենյակում՝ խոտիկ պատվիրեց նրան.

— Յեթե ես գործը բացվեց՝ լավ իմացիր — ա-
ռաջինը քեզ ծակը կը կտրեն:

Մի բուպե Մակարի չերեսի դուռնը թռավ, նրա
ձայնը դողդողաց:

— Մի բան ասեմ, չես վոր գալիս եյի, ճանա-
պարհին տեսա մեր դեղի վարժուհուն ու Զարուհուն,
կասկածանք էմ տալիս: — ասաց նա տարակուսան-
քով:

Սանդրույի դեմքը նույնպես մռայլվեց, նա աչքե-
րը պլըստացրեց Մակարի վրա:

— Դե, Սանդրո, ինչ խոստացել ես՝ տուր քանի
շուտ ե, չես գնում էմ, — վոտքի կանգնեց Մակարը՝
փափախը ծածկելով:

— Համբերիր, հանդարտվիր, չես իմ խոստումը
չեմ ուրանա, — խորամանկ լեզվով պատասխանեց
Սանդրոն ու ավելացրեց.

— Վոնց ասեցի՝ կնպես կանես: Այ, տեսնում ես,
ես սպիչկով դու չես կրակ գցել խոտը, լավ իմացիր,
հաա:

Մակարի աչքերը մի վայրկեան մթաղնեցին:

Աննիկը յերկար սպասելուց հետո մի անգամ
անցավ նրանց լուսամուտի մոտով ու անակատելի
կերպով ներս նայեց: Նրա համար ամեն ինչ պարզ-
վեց, նա շտապեց դեպի հրդեհի վայրը:

Մակարը կրկին դիմեց Սանդրույին:

— Գնա, գնա, իմ մոտ վռնեց չի կորչի, — ու
նրան դատարկաձեռն ճանապարհ գցեց:

Մակարի գնալուց հետո նա ֆնաց մենակ ու ինքն
իրեն ասեց — «Դե թող հիմի կոլխոզը իմանա Սանդ-
րույի ուժը», ու վորոշեց գնալ, վորպեսզի իր բացա-
կայութիւնը վորեւէ կասկածի առիթ չտա:

Կրակը քանի գնում ավելի չեր բորբոքվում ու

բոցավառվում և ամբողջ գլուխը լուսավորում: Դեղերը շարված էյին իրար կողքի և ճարճատուենով այրվում էյին: Բոցը ազանությամբ լիզում, վոչնչացնում եր խոտի գեղերը:

Վողջ գյուղն աչդտեղ եր:

Աղմուկ, իրաբանցում, հարայհրոց, վրդովմունք: Կանանցից շատերը լաց ելին լինում, անիծում հրձիգներին:

Տղմարդիկ շղթա կազմելով՝ դուշլերով ջուր էյին հասցնում կրակի վայրը:

Բերնե-բերան պտըտվում էյին տարբեր կարծիքներ:

— Մի ձմրան ումուղ եր, կրակին տվեցին:

Մուքեն առչուծի նման աշխատում եր, քրտինքից նրա մեջքը թրջվել եր: Նրանից հետ չեյին մնում և մյուսները: Մայրը տեսավ նրան ու մոտեցավ պինջակը ձեռքին.

— Մուքեղ ջան, կը մըսես, հաղիբ:

— Ենհ, դու ել իմ ջանիս մասին ես մտածում, չես տեսնում հստեղ կռիվ ե կրակի հետ, — բարկացավ տղան:

— Կրակին ել կհաղթենք, — բարձր ձայնով կանչեց Լեվոնը: — Տղերք ջան դոչաղ կացեք, տրամադրություններդ գցեք վոչ: Դասակարգային պաշարը վոր կա՝ հստեղ ե: Հիմի ել թող Վասիլն իր թշնամուն չտեսնի, — սիրտ եր տալիս նա տղաներին:

— Դե Վասիլը սոցիալիզմի գեղերտիբ ե, ուր ե նա չի լերեվում, վրա բերեց Ոհանն ու դուլուով ջուրը թափեց կրակի վրա: Կրակը թըշաաց ու սեռացած խոտի վրայից ծուխը բարձրացավ:

Աննիկը մոտեցավ ու Լեվոնի ականջին փսիսաց:

Սանդրոն աննկատելի կերպով ծլկվեց:

— Խնչ, — դայրուլթով շշնջաց նա ու բարձր ձայնով ավելացրեց, — դե Վասիլ հիմա տես քո թշնամուն, Սանդրուլին:

Բոլորը լսեցին ու նայեցին միմյանց:

Գրիգոր բիձայի դեմքը ամբողջովին փոխվել եր, բարկությունից դեմքի մկանները մեղթ կծկվում էյին ու մերթ նորից բացվում:

— Յես իմ ձեռքով պիտի նրա դատաստանը տեսնեմ:

— Ասածնիրս միտդ ա, — մոտեցավ նրան Սուրենը:

— Հանաքի վախտ չի, — մըրթմըթաց Գրիգոր բիձան:

«Բա եղ անիծած Սանդրոն խիղճ չունեք, վոր ես խոսը կրակի բաժին դարձրեց, — հարցնում եր ինքն իրեն Գրիգոր բիձան, — չե, չեմ հավատում», տաբակուսեց նա ու դնաց նրա մոտ:

— Վճրտեղ ե, վճրտեղ ե Մակարը, — կանչեց Լեվոնը:

Բաղմության մեջ իրարանցում առաջացավ:

— Յես նրան տեսա ճանապարհին, գլուխը քաշ դնում եր, — ասաց Զարուհին, — չլինի՞ նա չե կրակը գցել:

— Մակարը կոլխողի գուշման չե, նա ինքն ել չքավոր, — զարմացած ասում էլին միմյանց գյուղացիները:

Սանդրոն զգում էր, վոր իր չարագործությունը բացվում է: Նա նստած մտածում, միջոցներ եր վորոշում իրեն ազատելու: «Թե եղ ախմախ Մակարը բերանից թոցնի...» — մտածեց նա ու վորոշեց զնալ նրա մոտ: Նույն ալ դրոպելին ներս մտավ Գրիգորը: Բարկությունից նրա շրթունքները դողդողում էին, ուռնդները լախանում:

— Այ Սանդրո, բա դու խիղճ չունես, վո՞նց սիրտ արեցիր մեր խոտը կրակի բաժին անել:

Սանդրոն դժգոհեց, վոր Գրիգորն եսպես անժամանակ իր մոտ չեկավ, վերովհետեւ այլևս չեր կարողանա գնալ Մակարի մոտ, իսկ նա, ով գիտե, չի կարելի այնքան ել վստահել նրան: Նա լեզուն կծեց, հիշելով, վոր Մակարի հետ խոսելիս՝ ինչ վոր մի ստվեր եր անցել իրենց լուսամուտի տակով: «Զի՞նք են անիծված վարժուհին եր» — մտածում եր նա: Բայց իրեն Գրիգորի մոտ այնպես պահեց, վոր վոչնչից տեղյակ չէ:

— Այ Գրիգոր, մի նստիր, մի աստուռ բարեկասա: Այ կնիկ, մի հաց բեր, խնամի Գրիգորը հագարից մեկ մեր տունը զոնալ ե յեկել, — ասեց նա ու Գրիգորի թեկից քաշելով՝ նստեցրեց թախթին:

Գրիգորը ուժով հրեց նրան մի կողմ:

— Աստուռ բարին քո գլխին, չես քո հարկի տակ հաց չեմ ուտի: Բա դու ունիս պար դուրս ելիր, խիղճ չունի՞ր, — նա չեր կաբողանում զայրույթը զսպել:

— Յես իմ ձեռքով պիտի քո դատաստանը տեսնեմ, վոր սիրտս հովանա, — ասեց Գրիգոր ըրձան ու դուրս գնաց արագ քայլերով:

Այդ հրեհն Գրիգորի վրա չափազանց վատ եր ազդել: Նոտի դեղը միշտ նրա աչքի առաջն եր:

Գրիգորը յեկավ Լևոնի մոտ:

— Վոնց վոր սրտիցս մի բան պոկեն, սիրտս մըղկտում ա, — ասեց նա ու մի փոքր լուսթյունից հետո ավելացրեց, — դիմումս հետ տալ:

Լևոնի դեմքը պայծառացավ:

— Գրիգոր բիձա՛ դարդ մի անիր... կոլեկտիվի ուժը մեծ ե և անհաղթելի, ավելի պիտի ամբանանք...

Գրիգորը նրան ընդհատեց:

— Յես ել գիտեմ, եզուց ձմեռ որով մեր տավարն առանց կերի կմնա, բա եղ վո՞նց պիտի լինի, — հարցրեց նա մտահոգված:

— Կուլակին պիտի ձգմա ենքան, մինչև նա իր վերջին շունչը փչի, բայց նա կտկորդը խրխուպնելու ժամանակ ել ելի մեր վտտից կքաշի:

— Մենք ել նրա վտտը հիմքից պիտի կտրենք:

— Հա՛, եղ ճիշտ ես ասում: Դրուստն ասած՝ չես միտքս ծուկ ելի, ուզում ելի դուրս գալ կոլեկտիվից: Հիմա վոր տեսնում եմ, վոր մեր կոլեկտիվը Սանդրոյի նման մարդկանց աչքի փուշն ե դառել, յես ել պիտի մնամ կոլեկտիվում, վոր նրանց ջուխտ աչքը քուռացնենք:

Գրիգորը վերցրեց թղթի կտորը, ձեռքի մեջ խաղացրեց ու պատռեց:

— Յես իմ Մուքելի ճանապարհորդն եմ գնալու:

Մակարը տուն գալուն պես հանեց պինջակն ու դարձավ կնոջը:

— Քեֆս խաղալ տ:

— Մըսած կլինես, պառկիր, քրտնիր կանցնի,—
ասեց կինն ու անկողին պատրաստեց թախտի վրա.

Չորս մանր յերեխաներ ուներ նա, մեկն որորո-
ցում ճշում եր, մյուսը փեշից եր կախ ընկել:

Մակարը հանվեց ու վերմակը գլխին քաշեց, հետո
մի կողմ գցեց ու մի ծանր հոգոց հանեց:

Սանամը մոտեցավ ու ձեռքը դրեց նրա ճակատին:

— Տաքության մեջ երվում ա, ի՞նչ անեմ ես աշ-
խատանքի դու ժամանակը, չերը դեռ արտը չի հնձած,
— մտածեց նա ու տխրեց:

Մակարը գլուխը բարձից բարձրացրեց ու ասեց.

— Այ կնիկ, դուռը պինդ փակիր:

«Տաքության մեջ ե» — մտածեց ինքն իրեն Սա-
նամը և մոտեցավ դռներ:

— Հեռացեք ինձանից, լես մեղավոր չեմ, մեղա-
վորը Սանդրոն է, նա տվեց ինձ սպիչկեն, — անկապ,
անկապ խոսում եր նա — Վայ, ինչ եմ ասում... — և
նրան թվաց, վոր մեկը խեղդում է կոկորդը, վոր Ան-
դրոն է խեղդողը, վորի սուր ճանկերն են մեխվել վզի
մեջ: Նա ճչաց, կինը վախեցած մոտեցավ նրան ու թաց
շորը դրեց ճակատին:

Մակարը մի քիչ հանգստացավ, աչքերը լայն բաց
արեց և նայեց ուղիղ դիմացի պատին, և նրան թվաց,
վոր ամեն մի անկյունից ինչ վոր մարդիկ են գալիս
դեպի ինքը, նա լավ ճանաչում եր այդ մարդկանց,
բայց չեր կարողանում նրանց չերեխին նսլել, ձեռնե-
րով պաշտպանվում եր և ասում.

— Հեռացեք... լես մեղավոր չեմ, — ու նորից վեր-
մակը քաշեց գլխին:

Ամուսնու զառանցանքները կնոջ մեջ կտակած ա-

ռաջացրին — «Չլինի թե ընկել է Սանդրոյի ճանկն ու ...»
— վախեցած այդ մտքից՝ նա պինդ փակեց աչքերն ու
չեր ուզում մոտենել այդ մասին, բայց նույն կտակածը
համառորեն կրկին գալիս եր ու պարտվում նրա ուղե-
ղում:

Դուռը դրսից չերկու անգամ ծեծեցին: Սանամը
վախվեցավ բաց արեց, ներս մտավ գյուղիտորհրդի նա-
խագահ:

Մակարը վտանաձայնը լսելով՝ գլուխը բարձրա-
ցրեց, հետո դարձյալ դրեց բարձին՝ մրմուռով.

— Նախագահ, լես մեղավոր չեմ, մեղավորը Սան-
դրոն է:

Սանամը արցունքով աչքերով մեջ մտավ.

— Հիվանդ ե, յեկավ պառկեց, հիմա անկապ-ան-
կապ խոսքեր ե ասում, ակա՛նջ մի դնիր:

Նախագահը մոտեցավ Մակարի անկողնուն ու
վերմակը մի կողմ քաշեց:

— Հիվանդ ես, — հարցրեց նա զարմացած:

Մակարը վոչինչ չպատասխանեց և ապուշ-ապուշ
նայեց նրան:

— Ի՞նչ պիտի լինի, բա մեր արտը մնաց առանց
հնձելու, — խեղճացած ձայնով հարցրեց Սանամը:

— Կոլխոզի գեղերը վառել են, իմացի՞լ ես, — դիտ-
մամբ հարցրեց նրան նախագահը՝ շեշտակի նայելով
նրան:

Մակարի չերեսի դույնը թուփ, քթի տակ ինչ
վոր մրմուռ ու լեց դարձյալ:

— Առավոտ արի գյուղիտորհուրդ, կխոսենք դրա
մասին, — ասեց նախագահն ու դնաց:

Նույն գիշերը բանդարիկեցին Սանդրոյին: Հավա-

քվել հլին բոլոր տղաները: Այդտեղ եր Լևոնը, Ոհանը,
Սուրենը և մյուսները:

Սանդրոյի կինը՝ Մարգարիտը՝ Լևոնի վատնեբից
կախ ընկած՝ աղաչում եր. ծնկներին ու գլխին տալով.

— Սանդրոն մեղավոր չե, իսկ մեր բարեկամու-
թյան՝ աղաւիր նրան: Են Մակարը, անիծվի նա, նա
զցեց կրակը:

— Իսկ մեր բարեկամութեան, չե՞ վոր Սանդրոն
քո հարազատ յեղբայրն ե...

Լևոնը հրեց նրան մի կողմ:

— Մեր մեջ վոչ մի բարեկամութեան չկա, մենք
իրար թշնամիներ ենք:

— Այդպես ուրեմն, ուրանում ես մեր բարեկա-
մութեանը: Զե՞ վոր դու իմ հոր հացով ես մեծացել,—
ասեց Սանդրոն ու խեթ-խեթ նայեց նրան:

— Այ, ես կռներիս աշխատանքով եմ իմ հացը
կերել: Վորքան ել զու տաս քո մեջ քեղած ուժին՝ լավ
իմացիր, վոր դու պիտի մեռնես հա... կոլխոզը քեզ հա-
մար գերեզման ե փորում, տեղում ես փոսը, գիտեմ,
դու ուզում ես ապրել, բայց պիտի գլորվես, մենք քեզ
կգլորենք:

ԳԻՆԸ 30 ԿՈՊ.

А Н У Ш
П О В О Р О Т

Госиздат ССР Армении
Эривань—1931

891.99

Ա-64